

ΑΙ ΟΜΙΛΙΑΙ ΤΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ*

Αἱ ὁμιλίαι, ἧτοι αἱ ἐπ' ἐκκλησίας διδαχαὶ καὶ οἱ λόγοι τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, ὅσαι εἶναι σήμερον εἰς ἡμᾶς γνωσταί¹, δὲν ἐμελετήθησαν μέχρι τοῦδε, ὀλίγαι δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν ἐξεδόθησαν ἐκ διαφόρων κωδίκων. Ἡ πληρυστέρα καὶ μᾶλλον ἀξία λόγου συλλογὴ αὐτῶν εἴρηται εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 254 (=παλ. ἀριθ. 56) κώδικα τοῦ ἐν

---

*) Ἡ πιρὸσσα μελέτη ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα ἐξ εὐρυτέρας ἀνεκδότου ἐργασίας περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ λογιῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου τοῦ Κρητὸς (1602 - 1676) ἕτερον κεφάλαιον τῆς ἐργασίας ταύτης ἐδημοσιεύθη ἤδη ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῆς» εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Α' (1947), σ. 291 - 332.

¹) Εἰς τὸν πλαιῖον κατάλογον τοῦ G. Haenel (Catalogi manuscriptorum qui in bibliothecis Galliae, Helvetiae, Belgii, Britanniae M., Hispaniae, Lusitaniae asservantur, nunc primum editi a D. Gustavo Haenel, Lipsiae, 1830, σ. 819) ἀναφέρεται ὑπάρχων τότε ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Middlehill (Worcestershire) ὑπ' ἀριθ. 855 κώδιξ προερχόμενος ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γάλλου Chardin καὶ περιέχων «Nectarii Orationes: saec. XVI. chart.». Πρόκειται ἄρα γὰρ περὶ λόγων τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, μολονότι ὁ κώδιξ χαρακτηρίζεται τοῦ 16ου καὶ οὐχὶ τοῦ 17ου αἰῶνος; Ἀναζητήσαντες ἐν Ἀγγλίᾳ τὸν κώδικα τοῦτον μέσῳ τοῦ φίλου κ. Θ. Παπαδοπούλου, ἐληγοφορήθημεν, ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς τοῦτον τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν χειρογράφων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ἀπὸ 30 ἰουνίου 1950, ὅτι ὁ κώδιξ ἀνήκει εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Sir Thomas Phillipps, Bart. († 1872), περιγράφεται δὲ καὶ εἰς τὸν Catalogus Librorum Manuscriptorum in Bibliotheca Philippica, σ. 10 («855, No in Cat. Chardin 2041. Nectarii Orationes. f. ch. s. XVI large Miniatures»), ἐπωλήθη ὁμως μετ' ἄλλων χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης ταύτης μετὰ τὸ 1891 καὶ σήμερον ἀγνοεῖται ἡ τύχη του. Οὐδὲν λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ περιεχομένου του.

Ἐπιπλέον, ὅτι καὶ ὁ ἐν κώδικι 42 (φ. 118β - 119β) τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς φερόμενος ὡς λόγος δῆθεν ἀνεκδότος τοῦ Νεκταρίου («Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 2 (1905), σ. 361) δὲν εἶναι ἢ κεφάλαιον εἰλημμένον ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» αὐτοῦ (σ. 62 - 63) ἐσημειώσαμεν ἤδη εἰς τὴν περὶ ταύτης μελέτην μας («Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Α', 1947, σ. 298) ἐπίσης καὶ ὁ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 989 (φ. 28β - 30) κώδικα τῆς μονῆς Βατοπεδίου λόγος τοῦ Νεκταρίου περὶ τοῦ ἁγίου Φωτὸς (Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱ. Μ. Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων ὑπὸ μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου καὶ Γέροντος Ἀρχαδίου ἱεροδιακόνου Βατοπεδηνοῦ, ἐν Κανταβρυγίᾳ, 1924, σ. 180) εἶναι εἰλημμένος ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου τῷ 1682 συγγράμματι αὐτοῦ «Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα ἀντίρρησης» (σ. 207 - 208). Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ αὐτοτελῶν ὁμιλιῶν τοῦ Νεκταρίου, ἀλλὰ περὶ ἀποσπασμάτων ἐξ ἄλλων ἐντύπων ἔργων του.

Κωνσταντινουπόλει 'Αγιοταφίτικοῦ Μετοχίου', ὃν περιέγραψε μὲν συντόμως ὁ 'Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς', εἶδομεν δὲ καὶ ἡμεῖς καὶ ἐμελετήσαμεν μᾶλλον ἐπισταμένως.

Σκοπὸς τῆς παρούσης ἐργασίας εἶναι α) νὰ διαλάβωμεν προεισαγωγικῶς περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κώδικος τούτου, συμπληροῦντες τὴν περιγραφὴν τοῦ 'Α. Παπαδοπούλου - Κεραμεύς' β) νὰ παραθέσωμεν κατάλογον τῶν ἐν αὐτῷ ὁμιλιῶν τοῦ Νεκταρίου, σημειοῦντες τὴν χρονολογίαν ἐκάστης (ἐφ' ὅσον τυγχάνει γνωστὴ ἢ δύναται νὰ ὁρισθῇ), τὰς τυχόν ἐκδόσεις καὶ τὰ λοιπὰ χειρόγραφα αὐτῆς, ὡς καὶ πᾶσαν ἄλλην παρεχομένην ἐν αὐτῇ ἐνδιαφέρουσαν ἱστορικὴν πληροφορίαν ὄχι μόνον περὶ τοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων προσώπων ἢ γεγονότων τῆς ἐποχῆς του' καὶ γ) νὰ συναγάγωμεν τὰ ἀναγκαῖα περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ἀξίας τῶν ὁμιλιῶν τούτων συμπεράσματα.

Α'. Ο ΥΠ' ΑΡΙΘ. 254 ΚΩΔΙΞ ΤΟΥ ΑΓΙΟΤΑΦΙΤΙΚΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ

Ὁ πολυσέλιδος καὶ εὐμεγέθης οὗτος κώδιξ (σελίδες ἠριθμημέναι 1175, διαστάσεις 0,305 × 0,210) ἐγράφη ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους διὰ τῆς αὐτῆς καλλιγράφου χειρὸς λήγοντος τοῦ 17ου αἰῶνος (πάντως μετὰ τὸ 1670, πρβλ. κατωτέρω τὴν ὑπ' ἀριθ. 29 ὁμιλίαν), ἥτοι ἐπὶ πατριαρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου (1669 - 1707), τοῦ ὁποίου καὶ περιλαμβάνει τέσσαρας ὁμιλίας μετὰ τῶν περιεχομένων του. Πιθανὸν θεωροῦμεν ὅτι ὁ κώδιξ κατηρτίσθη τῇ φροντίδι αὐτοῦ τοῦ Δοσιθέου, θελήσαντος νὰ συγκεντρώσῃ ἐν αὐτῷ τὰς ὁμιλίας τοῦ διδασκάλου καὶ προκατόχου του Νεκταρίου καὶ ἄλλων λογίων ἀνδρῶν τοῦ 17ου ἢ καὶ 16ου αἰῶνος. Τοῦτο συνάγομεν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Δοσιθεὸς ἐν ἀρχῇ τῶν πλείστων ὁμιλιῶν ἔχει ἰδιοχείρως παρεπιγράψῃ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἐκάστης ἐξ αὐτῶν καὶ προσθέσει ἐνιαχοῦ καὶ ἄλλας πρὸς τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου κλπ. τῆς ὁμιλίας πληροφορίας⁴. Ὁ ἀντι-

²) Ἐκ τούτων αἱ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 1 - 7 καὶ 12 περιέχονται καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 625 κώδικα τοῦ αὐτοῦ 'Αγιοταφίτικοῦ Μετοχίου, αἱ ὑπ' ἀριθ. 1 - 3 καὶ εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 637 καὶ 722 κώδικας τῆς 'Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἡ ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 573 κώδικα ταύτης, αἱ ὑπ' ἀριθ. 29 καὶ 32 καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2778 κώδικα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 38 καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 130 κώδικα τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων (βλ. κατωτέρω ἐν ἐκάστῳ τῶν ἀριθμῶν τούτων).

³) 'Α. Παπαδοπούλου - Κεραμεύς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Δ', ἐν Πετρούπολει, 1899, σ. 226 - 229. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Γ. Βαλέτα Ἀνθολογία τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας, τόμ. 1, Ἀθήνα, 1947, σ. 589 ὅτι «ἔγραψε καὶ λόγους ὁ Νεκτάριος, ἀλλὰ δὲ σώζονται, ἐκτὸς ἀπὸ ἑναν στὴν ἀρχαίχουσα. Τοὺς δημοτικούς του τοὺς ἀφάνισε ὁ χρόνος καὶ ὁ λογικατισμὸς δὲν εἶναι βεβαίως σοβαρὸς.

⁴) Πρβλ. κατωτέρω τὰς ὁμιλίας ὑπ' ἀριθ. 32, 38, 43.

γραφεὺς τοῦναντίον, ἐνῶ ἀναγράφει καὶ οὗτος παρομοίως φύσεως πληροφορίας εἰς ἐπιγραφὰς ἄλλων ὁμιλιῶν⁵, μόνον εἰς τρεῖς ὁμιλίας ἐν τούτοις⁶ σημειοῖ ὄνομα συγγραφέως. Τοῦτο δεικνύει ὅτι καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ σημειωθεῖσας χρονολογικὰς κ. ἄ. πληροφορίας δὲν παρέχει ἀφ' ἑαυτοῦ (πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίζῃ τοιαύτας ἀκριβεῖς λεπτομερείας περὶ ὁμιλιῶν, ὧν ἠγνόει καὶ αὐτὸν τὸν συγγραφέα;), ἀλλ' ἀπλῶς ἀντέγραφεν ἐξ ἄλλων χειρογράφων ὅ,τι ἔβρισκεν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ κενὰ πολλαχοῦ τοῦ κώδικος κατέλιπε διὰ λέξεις ἢ φράσεις αἱ ὁποῖαι ἦσαν εἰς αὐτὸν δυσανάγνωστοι⁷ καὶ ὁμιλίας τινὰς τὰς ὁποίας θὰ εὔρεν ἑλλειπεῖς ἢ κολοβάς παρέδωκεν οὕτω⁸. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ Δοσιθεὸς, μετὰ τὴν περάτωσιν τῆς ἐργασίας τοῦ ἀντιγραφέως⁹, ἐπεθεώρησε τὸν κώδικα, ὅτε καὶ παρεπέγραψεν, ὡς ἐλέχθη, τὰς πλείστας τῶν ὁμιλιῶν πιθανῶς μάλιστα ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος αὐτοῦ κτήτωρ. Βραδύτερον φαίνεται ὅτι ἐμελέτησεν αὐτὸν ἐπιμελέστερον ὁ ἀνεπιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Δοσιθεοῦ Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων ὁ Νοταρᾶς (1707 - 1731), ὅστις καὶ πολλαχοῦ διώρθωσεν ἰδιοχείρως σφάλματα προφανῆ ἢ παραλείψεις τοῦ ἀντιγραφέως¹⁰ καὶ ἐσημείωσεν ἐν τῇ ᾧ ἀριθμοὺς παραγράφων¹¹ καὶ ἰδίας παρατηρήσεις ἢ σχόλια συναφῆ πρὸς τὸ ἀντίστοιχον κείμενον τῶν ὁμιλιῶν¹². Ὁ Χρῦσανθος ὑπῆρξε πιθανῶς μὲν ὁ εὐθύς μετὰ τὸν Δοσιθεόν, πάντως δὲ ὁ τελευταῖος κτήτωρ τοῦ κώδικος, ὃν καὶ ἐδωρήσατο ἔπειτα εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Παναγίου Τάφου, ὡς δεικνύει ἡ ἄνωθι τῆς σελίδος 1 ἰδιόγραφος αὐτοῦ ἀφιέρωσις¹³.

Β'. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΟΜΙΛΙΩΝ ΤΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ

Αἱ ὁμιλίαι τοῦ Νεκταρίου περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν σελίδων

⁵) Πρβλ. σ. 1 καὶ 14 τοῦ κώδικος, ὡς καὶ κατωτέρω τὰς ὁμιλίας ὑπ. ἀριθ. 2, 29, 34, 35, 37.

⁶) Ἦτοι τὰς ἐν σ. 1, 362 καὶ 413.

⁷) Πρβλ. σ. 60, 132, 175, 236, 357, 445, 452 κ. ἄλλ. τοῦ κώδικος.

⁸) Πρβλ. κατωτέρω τὰς ὁμιλίας ὑπ' ἀριθ. 1, 5, 14, 20, 27, 36, 41.

⁹) Περὶ τοῦ ἀντιγραφέως τούτου βλ. τὰ προσφάτως γραφέντα ὑπὸ Γ. Π. Κουρνοῦ τοῦ, Ἡ δωδεκάβιβλος τοῦ Δοσιθεοῦ εἰς τὴν τυπογραφίαν τοῦ Βουκουρεστίου, «Θεολογία», τόμ. 24 (1953), σ. 251. Κατὰ τὸν κ. Κουρνοῦτον, ὁ ἀντιγραφεὺς οὗτος ὑπῆρξε καὶ γραμματεὺς τοῦ Δοσιθεοῦ μέχρι τοῦ 1693, ἀντέγραψε δέ, πλὴν τοῦ ἡμετέρου κώδικος, καὶ τὴν «Νομικὴν Συναγωγὴν» τοῦ Δοσιθεοῦ, τὸν ὑπ' ἀριθ. 621 κώδικα τοῦ Ἀγιοταφιτικοῦ Μετοχίου κ. ἄ.

¹⁰) Πρβλ. σ. 243, 299, 308 κ. ἄ.

¹¹) Πρβλ. σ. 515 - 520.

¹²) Πρβλ. σ. 210, 263, 512, 519 - 523.

¹³) Τὰ περιεχόμενα τοῦ κώδικος ἀναγράφονται ὑπὸ Ἁ. Παπαδοπού-

14 - 526 τοῦ ἀνωτέρω κώδικος¹⁴, παρεμβαλλομένων μόνον ἐν τῷ μεταξὺ μιᾶς ὀκτακονταετίας ἀνωνύμου (σ. 309 - 324), μιᾶς τοῦ Θεοφίλου Κορυδιλέως (σ. 413 - 424) καὶ τεσσάρων τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων (σ. 362 - 380 καὶ 506 - 511) καταλαμβάνουν δηλονότι ἐν συνόλῳ ὑπὲρ τὰς 450 μεγάλοι σχήματος σελίδας. Εἶναι ἐν ὅλῳ 45 τὸν ἀριθμὸν, ἐξ ὧν αἱ 41 φέρουν ἐν ἀρχῇ ἐπιγεγραμμένον διὰ χειρὸς τοῦ Δοσιθέου τὸ ὄνομα τοῦ Νεκταρίου ὡς συγγραφέως αὐτῶν¹⁵, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν τεσσάρων αἱ μὲν ὑπ' ἀριθ. 13 καὶ 27 ἀναμφισβητήτως, αἱ δὲ ὑπ' ἀριθ.

λο υ - Κε ρ α μ έ ω ς, ἐνθ' ἀνωτ., ἄνευ ὅμως ἐξετάσεως τῆς ἱστορίας του. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς περιγραφῆς τούτου δεόν νά προστεθῆ ὅτι ὁ κώδιξ μετὰ τὴν σελίδα 1175 ἔχει 2 φύλλα λευκά καὶ εἶτα 5 ἀσελίδωτα, γεγραμμένα (πλὴν τῶν verso τοῦ τρίτου καὶ τοῦ πέμπτου, ὄντων λευκῶν) διὰ διαφόρου ὑστέρως χειρὸς ἐν αὐτοῖς περιέχονται διδασχαι ἐν σχεδίοις καὶ ἀποσπασμασιν ἢ σημειώσεις δια διδασχάς, ἦτοι :

α) (φ. 1r-v) Ἄνεπίγραφος ὀμιλία (Μάρκ. η', 38). Inc. *Μυστήριον σχεδὸν καὶ τοὺς προφητικοὺς βίβλους...*—Des. καὶ ἐπιούτη διὰ σημείον συγγραφέως θέλει δείξει τὴν βοήθειάν της.

β) (φ. 2r) *Λιὰ τὰ ἅγια πάθη τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Inc. Τόσον θλιβερά καὶ περίλυπα εἶναι τὰ συμβεβηκότα τῆς σημερινῆς...*(κολοβὴ ὀμιλία ἐξ 11 μόνων γραμμῶν).

γ) (φ. 2v - 3r) *Σημειώσεις εἰς τὸν ἄσωτον* (Δουκ. ιε', 11 - 32). Inc. *Ὁ νεώτερος υἱός, τὴν νεανικὴν ἡλικίαν συμβούλῳ χρῆσάμενος...*—Des. *οἱ γὰρ μακρόνουντες ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται.*

δ) (φ. 3v) *Ἡ θεία γραφὴ δίδει σοὶ καταλαβεῖν τέσσαρά τινα : τί δεῖ νοεῖν... τί δεῖ λέγειν... τί δεῖ ποιεῖν... τί δεῖ παθεῖν... κλπ.*

ε) (φ. 4r) *Ἄνθρωπος λέγεται ἢ πρὸς ἐνδειξιν φιλάνθρωπίας... κλπ.*

ς) (φ. 5r) *σον δεῖ ὁ Θεὸς τυφλοὺ καὶ σκληρόν. Inc. Ἐχομεν ἐν ταῖς γραφαῖς...* Des. *Ἴδὲ καὶ τὸν Χρυσόστ. λόγῳ 16 Ῥωμ. κερ. 9.11 ἕως εἰς τὸν 27.*

¹⁴ Ὁ κώδιξ ἐν σ. 1 - 14 περιέχει λόγον τοῦ Νικολάου Κεραμέως εἰς τὸν Νεκτάριον ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ του ὡς Πατριάρχου Ἱεροσολύμων (1661), μετὰ δὲ τὰς ὀκτακονταετίας τοῦ Νεκταρίου ἐπονται ἀνωνύμου 19 (οὐχὶ 18, ὡς ἀναγράφει ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς) ὀμιλίας (σ. 527 - 801), εἶτα *Διδασχαι Μελετίου Ἱερομονάχου Κρητὸς τοῦ... ὃς ἔλεξεν εἰς τὸν Χάνδακα* (σ. 807 - 1076, πιθανῶς τοῦ Μελετίου Βλαστοῦ, κατὰ τὸν Ἄ. Παπαδόπουλον - Κεραμέα) καὶ τέλος 8 *Διδασχαι Μελετίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας* (τοῦ Πηγᾶ, σ. 1077 - 1175).

¹⁵ Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Κ Ὑ ρ ι λ λ ο ς Ἀ θ α ν α σ ι ᾶ δ η ς, *Τὰ περὶ τὸν Νεκτάριον πατριάρχην Ἱεροσολύμων, ἐν περιόδ. «Σωτήρ», τόμ. 13 (1890), σ. 210-211* ὑπολογίζει τὰς ἐν τῷ κώδικι ἐπ' ὀνόματι τοῦ Νεκταρίου ἐπιγεγραμμένας ὀκτακονταετίας εἰς 39 μόνον, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἀναγράφει χωριστὰ μετοξὺ τῶν ἔργων τοῦ Νεκταρίου καὶ ἑτέρας τρεῖς ὀκτακονταετίας (εἰς τὴν Μ. Παρασκευὴν, τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ), αἵτινες πιθανώτατα δὲν εἶναι ἄλλαι ἢ αἱ ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι τοιαύτας ἐπιγραφὰς φέρουσαι ὀκτακονταετίας ὑπ' ἀριθ. 2, 3 καὶ 4 (βλ. κατωτέρω) ἐσφαλμένως ἐπίσης ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, ἐνθ' ἀνωτ., τὰς κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 15 - 27 (ὧν τὴν καταγραφὴν παραλείπει) ὑπολογίζει εἰς 14, ἐνῶ εἶναι μόνον 13.

14 καὶ 39 πιθανῶς εἶναι ἐπίσης τοῦ Νεκταρίου¹⁸. Ἐκ τῶν 45 τούτων ὁμιλιῶν ἐκδεδομένοι εἶναι μόνον τρεῖς, αἱ ὑπ' ἀριθ. 29, 32 καὶ 38¹⁹, αἱ δὲ λοιπαὶ 42 τυγχάνουν ἀνέκδοτοι.

Ὁ ὑπὸ Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως παρατεθεὶς κατάλογος τῶν ὁμιλιῶν τούτων τοῦ Νεκταρίου¹⁸ εἶναι ἐλλιπής (ἄφου παραλείπει τὴν καταγραφὴν τῶν ὁμιλιῶν 15 - 27) καὶ οὐχὶ ἄνευ ἀτελειῶν καὶ μικροσφαλμάτων. Κατωτέρω παραθέτομεν πλήρη καὶ ἀκριβῆ κατάλογον αὐτῶν¹⁹, εἰς τὸν ὁποῖον προσεθέσαμεν πᾶσαν γνωστὴν πληροφορίαν περὶ τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου, τῶν τυχόν ἐκδόσεων ἢ ἄλλων χειρογράφων ἐκάστης ὁμιλίας, ὡς καὶ πάσας τὰς περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων τῆς ἐποχῆς ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις, ἃς ἐσταχυολογήσαμεν διεξεληθόντες τὸ πολυσέλιδον κείμενον τῶν ὁμιλιῶν²⁰. Κατὰ τὴν καταγραφὴν τῶν ὁμιλιῶν, ἀνεξαρκῆτως τῆς ἐνιαχοῦ παρεμβολῆς ἐν τῷ κώδικι ὁμιλιῶν ξένων πρὸς τὸν Νεκτάριον, τηροῦμεν τὴν ἀρίθμησιν συνεχῆ²¹.

¹⁸) Ὁ Κόρυλλος Ἀθανασιάδης, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 211, σημ. α', προσθέτει ὅτι εἰς τὸν κώδικα «ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι λόγοι διαφόρων λογίων ἀνδρῶν, ὧν πολλοὶ ἐκ τοῦ ὕφους τῆς γλώσσης φαίνονται ὅτι ἔργα εἰσὶ τοῦ αἰοιδίμου Νεκταρίου» ἡμεῖς δὲ σημειοῦμεν μόνον τοὺς 39 λόγους οὓς ἰδιοχείρως ἐπιγράφει ὁ ἱερός Δοσίθεος ὅτι συνετάχθησαν καὶ ἐξεφωνήθησαν παρὰ τοῦ αἰοιδίμου αὐτοῦ προκατόχου Νεκταρίου». Ἀλλὰ πλὴν τῶν σημειουμένων ἀνωτέρω τεσσάρων ἄνευ ὀνόματος συγγραφῆς ὁμιλιῶν, αἵτινες φαίνονται οὕσαι καὶ αὐταὶ τοῦ Νεκταρίου, αἱ λοιπαὶ ἀνώνυμοι ἐν τῷ κώδικι, ἦτοι ἡ ἐν σ. 309 - 324 καὶ αἱ 19 ἐν σ. 527 - 801, αἵτινες ἐξητάσθησαν πρὸς τοῦτο ὑφ' ἡμῶν, ἐνέχουν θετικὰς ἐνδείξεις (τὰς ὁποίας κρίνομεν περιττὸν ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα) ὅτι ἀνήκουν εἰς ἕτερον συγγραφεὰ καὶ οὐχὶ τὸν Νεκτάριον.

¹⁹) Ὡς πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 37, παρὰ τὸ περὶ μερικῆς ἐκδόσεως αὐτῆς φερόμενον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, τὸ πρᾶγμα παραμένει ἀβέβαιον (βλ. κατωτέρω).

²⁰) Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 227, 228 καὶ 229. Παλαιότεραν μνείαν τούτων βλ. παρὰ Κ. Ν. Σάθρα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ἐν Βενετίᾳ, τόμ. Α', 1872, σ. 305 (πρβλ. καὶ Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 463).

²¹) Εἰς τὸν ἡμέτερον κατάλογον, μετὰ τὴν ἐν τῷ κώδικι ἐπιγραφὴν ἐκάστης ὁμιλίας τὴν δηλοῦσαν τὴν ἑορτὴν ἢ Κυριακὴν εἴτε τὴν περίστασιν ἐν ἣ αὐτὴ ἐξεφωνήθη, σημειοῦμεν ἐκάστοτε ἐν παρενθέσει τὴν ἀκριβῆ παραπομπὴν εἰς τὴν ἐφ' ἧς ἡ ὁμιλία εὐαγγελικὴν περικοπὴν, παραλείποντες ὁμως τὸ κείμενον ταύτης. Σημειωτέον ὅτι αἱ ὑπ' ἀριθ. 18, 21, 33, 36, 40, 41, 44 καὶ 45 ὁμιλίαι εἶναι ὅλως ἀνεπιγράφοι, τῶν δὲ ὑπ' ἀριθ. 9, 23, 28, 39 καὶ 42 αἱ ἐπιγραφαὶ δηλοῦν ἀπλῶς τὸ θέμα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ πότε ἐξεφωνήθησαν. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι αἱ εὐαγγελικαὶ περικοπαὶ ἐλλείπουν εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 23, 27, 29, 32, 37, 38, 39 ὁμιλίας.

²⁰) Κατὰ τὴν παράθεσιν τῶν ἀποσπασμάτων δὲν τηροῦνται αἱ ἀνορθογραφίαι τοῦ κώδικος.

²¹) Ἴδου ἡ ἀντιστοιχία τῆς ἡμετέρας ἀρίθμησης πρὸς τὴν τοῦ Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως:

1) (σ. 14 - 22) *Εἰς τὸν ἱερὸν νικητῆρα* (Ἰωάνν. ιγ', 5 - 11). Incipit *Ἀναγινώσκωμεν εἰς τὴν θείαν καὶ ἱερὰν γραφήν...* — Desinit ἀλλὰ λέγεις πὼς ἐγὼ βλέπω ψωμί καὶ κρασί, πὼς νὰ βεβαιωθῶ διὲ γίνεται σάρκα τοῦ Χριστοῦ καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ μεταλαμβάνω σάρκα, ὡς λέγεις, μὲ τὴν θεότητα ;²²

Ἡ ὁμιλία φαίνεται κολοβή. Θὰ ἐξεφωνήθη τὴν Μεγάλην Πέμπτην, ὅτε ὁ νικητῆρ.

2) (σ. 23 - 40) *Ἐρρέθη εἰς τὰς Ἀθήνας, μαθητεύοντι παρὰ τῶ Κορυνθαίῃ, τῇ μεγάλῃ Παρασκευῇ, ἀχμε'* (Μ.ι.θ. κζ', 50 ἔξ.). Inc. *Φυλάττοντας τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν τιμὴν τῆς θείας γραφῆς ἀκίνητον καὶ ἀπαρασάλευτον...* — Des. *καὶ ἀνάστηθι ἐκ τοῦ τάφου, διὰ νὰ ἰδῶ τὴν λαμπρὰν καὶ φωτοφόρον σου ἀνάστασιν νὰ παρηγορηθῶ, ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι*²³.

Ἐν προοιμίῳ τῆς ὁμιλίας φέρεται (σ. 23 - 24) ἀποστροφὴ²⁴ πρὸς

Ἄρτι. 1—14=Ἰεροσολ. Βιβλιοθ. Δ', σ. 227 (2), ἀρτιθ. α'—ιδ'.

> > > 15—27=(δὲν κατεγράφησαν αὐτόθι).

> > > 28—31=Ἰεροσ. Βιβλιοθ. Δ', σ. 228 (4), ἀρτιθ. α'—δ'.

> > > 32—34=Αὐτόθι (6), ἀρτιθ. α'—γ'.

> > > 35—44=Αὐτόθι, σ. 228—229 (8), ἀρτιθ. α'—ι'.

> > > 45 =Αὐτόθι, σ. 229 (10).

²²⁾ Ἡ αὐτὴ ὁμιλία (ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ὁμοίας ἐπιγραφῆς καὶ ἀρχῆς) φέρεται καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀρτιθ. 625 (=παλ. ἀρτιθ. 30), φ. 212r - 216r κώδικα (γραφέντα περὶ τὸ 1700) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφτικοῦ Μετοχίου (Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἰεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Ε', ἐν Πειρουπόλει, 1915, σ. 185), καθὼς καὶ εἰς τοὺς κώδικας τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Ῥουμανικῆς Ἀκαδημίας ὑπ' ἀρτιθ. 637 (ἔτους 1759), φ. 51 - 58 καὶ 722 (18ου αἰ.), σ. 162 - 178 (Catalogul manuscripțelor grecești întocmit de Constantin Litzița, Editiunea Academiei Române, București, 1909, σ. 343 καὶ 468).

²³⁾ Ἐθρηται (ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν) καὶ εἰς τοὺς κώδικας τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὴν προηγουμένην ὑπόσημείωσιν, ἦτοι τὸν ὑπ' ἀρτιθ. 625 (φ. 216r-224v) ἀγιοταφτικὸν (Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἔνθ' ἄνωτ.) καὶ τοὺς ὑπ' ἀρτιθ. 637 (φ. 16v - 30v) καὶ 722 (σ. 178 - 208) κώδικας τῆς Ῥουμανικῆς Ἀκαδημίας (C. Litzița, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 342 - 343 καὶ 468). Εἰς τὸν πρῶτον καὶ τρίτον τούτων φέρει ἐπιγραφήν «*Εἰς τὰ πάθη*», εἰς δὲ τὸν δευτέρου «*Τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου Ἰεροσολύμων κυρίου Νεκταρίου εἰς τὰ φρικτὰ πάθη τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ*».

²⁴⁾ «... ἄλλον τίποτα δὲν θέλει εὐρεθῆ ἀδύνατον καὶ ἀνίσχυρον νὰ φέρῃ ἀπὸ λόγου του τίποτα ἄξιον τῆς παρουσίας ὑποθέσεως παρὰ ἣ γλώσσα ἡ ἐδική μου, τωρᾶνονομένη καὶ καταπιεζομένη ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς τῶν λόγων στενότητος. Διὰ τοῦτο καταφεύγω εἰς ἔσένα, τὴν πηγὴν τῶν λόγων, καὶ πρὸς τὸν ἱερὸν χορὸν τῶν σπουδαίων, ὁποῦ τρογύρου σου εὐρίσκειται πρὸς ἔσένα, διὰ νὰ λάβω τὴν ἐκ τῶν ὧν ἱερῶν εὐχῶν ἰσχὺν καὶ βοήθειαν, ὡς καθὼς καὶ τῶν μαθημάτων σου τὴν

τὸν περιώνυμον Ἀθηναῖον φιλόσοφον Θεόφιλον Κορυδαλέα (1563 - 1646)²⁵, τοῦ ὁποίου ὁ Νεκτάριος διετέλεσε κατὰ τὸ 1645 ἀκροατὴς ἐν Ἀθήναις²⁶.

3) (σ. 40 - 46) *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν* (Λουκ. κδ', 27). Inc. Ἄριστος καὶ σαφέστατη διδασκαλία κρίνεται νὰ εἶναι... —Des. (σ. 45) ἀλλὰ συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει καὶ οὕτω βοήσωμεν Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν θανάτῳ θάνατον πατήσας καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζῶντα χαρισάμενος, αὐτῷ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν²⁷.

Ἡ ὀμιλία περατοῦται εἰς τὴν σελίδα 45, εἶτα δὲ ἀκολουθεῖ (σ. 45 - 46) «Ἐτερον προοίμιον εἰς τὴν Ἀνάστασιν» (Inc. Ἐματαιώθησαν, ἐγελάσθησαν, κατησχύνθησαν... —Des. Ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἐθῆκαν αὐτόν).

4) (σ. 46 - 59) *Εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ* (Ἰωάνν. κ', 19 - 31). Inc. Ὅχι μόνον ἀκριβέστατος καὶ καθαρώτατος τύπος ἦτονε ὁ σῶφρων ἐκεῖνος καὶ δίκαιος Ἰωσήφ... —Des. ἔω; ὅτου νὰ τὸ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὴν αἰώνιον μάνδραν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως, ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι πάντας ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ᾧ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν²⁸.

Ἐν προοίμιῳ ἔκτενης ἐγκωμιαστικῆς ἀποστροφῆς (σ. 47 - 48) πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας²⁹, ἑτέρα δὲ ἐν κατακλείδι τῆς ὀμιλίας³⁰.

δύναμιν πρὸς δὲ τὸν περὶ σὲ ἱερὸν χορὸν τῆς ἱερᾶς φιλοσοφίας, διὰ νὰ λάβω συνγνώμην, εἰς ἀνάξιος συμμαθητῆς ἐδικός τως θέλω φανῆ σήμερον· καὶ μὲ τοῦτο θέλωμεν ἀρχίσαι».

²⁵) Βλ. περὶ τούτου τὴν πρόσφατον μονογραφίαν τοῦ Cléoboule Tsoukias. Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1563-1646), Bucarest, 1948.

²⁶) Βλ. τὴν ὑπὸ Δοσιθέου βιογραφίαν τοῦ Νεκταρίου ἐν Νεκταρίου, Περί τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα ἀντίρρησις, ἐν Γισσίῳ, 1682, φ. 4 καὶ σημειώματα Γερμανοῦ Λοκροῦ παρὰ Chr. Fr. Mathaei, Ποικίλα ἑλληνικά seu Varia graeca... Mosquae, 1811, σ. 259 - 260, σημ. 2.

²⁷) Ἡ ὀμιλία φέρεται καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 625 (φ. 232r - 234r) ἀγιοταφικὸν κώδικα (Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ.) καὶ εἰς τοὺς κώδικας τῆς Ῥουμανικῆς Ἀκαδημίας ὑπ' ἀριθ. 573 (18ου αἰ.), φ. 159v - 163v (C. Litzeica, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 254), ἀριθ. 637, φ. 30v - 35 (αὐτόθι, σ. 313) καὶ ἀριθ. 722, σ. 238 - 239 (αὐτόθι, σ. 468, ἑλληνίχως). Ἡ ἀρχή: «Ἄριστη καὶ σοφωτάτη διδασκαλία φαίνεται νὰ εἶναι...». Ἡ ἐπιγραφὴ πληρετέρα, πρβλ. κώδ. 573: «Εἰς τὴν ἁγίαν καὶ λαμπροφύρον ἀνάστασιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγος ἄρατος πατριάρχου Ἱεροσολύμων κυρίου Νεκταρίου».

²⁸) Φερεται καὶ εἰς τὸν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 625 (φ. 234r - 238r) ἀγιοταφικὸν κώδικα (Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ.), μὲ τὴν ἰδίαν ἐπιγραφὴν καὶ ἀρχήν.

²⁹) «...Ἄλλ' ὦ μακαριώτατε καὶ παναγιώτατε δέσποτα, νίε Ἰωσήφ σῶφρων

Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αὕτη ἐξεφωνήθη ἐν Καίρῳ, πρὸ τοῦ 1661, ἱερομονάχου εἰσέτι ὄντος τοῦ Νεκταρίου. Οὐδεμία ὁμως ἐνδείξις ἐπιτρέπει νὰ ὀρίσωμεν εἰς τίνα τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπευθύνονται τὰ ἐγκώμια, δι' ἃ πρβλ. καὶ τὸν ἀριθ. 35.

5) (σ. 59 - 69) *Εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ β' (Ἰωάνν. κ', 25)*. Inc. Ἐταράττειτο μὲ μεγάλην φουρτούνα... — Des. διὰ τοῦτο ἐγύρευε νὰ ἰδῆ τὰς πληγὰς τῶν χειρῶν καὶ τῆς πλευρᾶς· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς «φέρε τὴν χεῖρά σου καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου»²¹.

Ἡ ὁμιλία εἶναι κολοβή, διότι ἐκ τῶν ἐν σ. 65 τεθέντων πρὸς ἀνάπτυξιν ἕξ ζητημάτων ἀναπτύσσονται μόνον τὰ πέντε πρῶτα.

6) (σ. 70 - 84) *Τῇ Κυριακῇ τῶν Μυροφόρων (Μάρκ. ιε', 43)*. Inc. Δὲν ἤξενον τὸ ἀποβησόμενον καὶ τὸ τέλος τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ... — Des. καὶ ἀξίωσον αὐτοὺς καὶ ἡμᾶς τῆς ἐπιγνώσεως τῆς σῆς ἀληθείας, διὰ νὰ σὲ δοξάζωμεν, διὰ νὰ σὲ ὑμνοῦμεν²².

7) (σ. 84 - 101) *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν (Ματθ. ιζ', 1 - 8)*. Inc. Ἀνίσως καὶ ὁπότεν ὁ αἰσθητὸς τοῦτος καὶ ὀρώμενος ἥλιος... — Des. διὰ νὰ σὲ ἀγαπήσωμεν ἡμεῖς ὀλοψύχως ἐδῶ εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν καὶ ἐοὺ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ μᾶς δοξάσῃς, νὰ μᾶς λαμπρύνῃς μὲ τὴν δό-

καὶ πάγκαλα καὶ οὐδοῦτα πνευματικῆ τῆς Αἰγύπτου, ἐοὺ ὀλοὺ πρότερον, μὲ τὲς πρακτικὰς σου ἀρετὰς στολισμένος, ἐξέφυγες τῆς Αἰγυπτίας τὸν ὀδόν, τῆς σκοτεινῆς, λέγω, καὶ ζοφερᾶς ἀμαρτίας τὰ ἐνεδρα.... Λοιπὸν παρακαλῶ τὴν ἀκροτάτην ὕπεροχὴν τῆς ἀρχιερατικῆς σου πορφύρας νὰ οὐτοροφήσῃς σήμερον τὴν λιμοκτονοῦσαν (λιμοκτόνσαν cod.) μου γλῶσσαν μὲ τὲς ἱεραργίαις (ἱεραργίαις cod.) σου καὶ ὑπεροδέκτους εὐχὰς καὶ δεήσεις καὶ παρακάλεσον τὴν ἁγίαν τοῦ ἀποστόλου Θωμᾶ χεῖραν, ὀποὺ ἐψηλάφησε τὴν πλευράν τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ, ἵνα ἐγγίση σήμερον καὶ εἰς τὴν ἐδικὴν μου γλῶσσαν καὶ νὰ τῆς δώσῃ ἰσχὺν καὶ δύναμιν νὰ διηγηθῆ ὀλίγα τινὰ εἰς τὸ μυστήριον τῆς Ἀναστάσεως...» κλπ.

²⁰⁾ «...εἰς ἡμᾶς ὀποὺ σήμερον ἔχομεν διπλὴν, τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὀποὺ ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον τῶν μαθητῶν, καὶ τὸν ἐρχομὸν τοῦ μακαριωτάτου ἡμῶν ἀυθεντὸς καὶ δεσπότη, τὸν ὀποῖον ὠσαν ζωσαν καὶ ἐμψυχον εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ σήμερον εἶδαμεν καὶ ἦλθε καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον τοῦ ἱερωτάτου ποιμνίου κληρικῶν καὶ ἀρχόντων καὶ ἔδωκέ μας τὴν ποθουμένην εἰρήνην... Λοιπὸν ὀλα τὰ λυπηρὰ ἄς λείψουσιν ἀπὸ τὸ μέσον. πᾶσα κατήφεια καὶ σκυθρωπότης ἄς ἐξορισθῆ ἀπὸ λόγον μας καὶ ὀλοι ἄς χαροῦμεν πνευματικῶς ὀχι μόνον διὰ τὸ μυστήριον τῆς ἡμετέρας Ἀναστάσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐρχομὸν τοῦ μακαριωτάτου πατρὸς ἡμῶν καὶ δεσπότη καὶ ἄς παρακαλέσωμεν ὀλοι τὸν ἀναστάνα Χριστὸν νὰ τὸν ποιήσῃ πολυετὴ καὶ μακρόβιον...» κλπ.

²¹⁾ Εὐρηται καὶ εἰς τὸν προαναφερθέντα ὑπ' ἀριθ. 625 (φ. 238r - 242v) ἁγιοταφτικὸν κώδικα (Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωκ), μὲ τὴν ἴδιαν ἀρχήν.

²²⁾ Εὐρηται ὀμοίως καὶ εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα, φ. 242v - 247r ἢ αὐτὴ ἀρχή.

ξαν τῆς θεότητός σου, διὰ τὰ σὲ δοξάζωμεν, διὰ τὰ .⁸⁹.

8) (σ. 101 - 120) *Εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου* (Λουκ. ια', 27). Inc. Δὲν ἔλειψε ποτέ, ἀλλὰ μήτε θέλει λείπει (εὐγενέστατοι) μηδὲ μὲ κανένα τρόπον ὁ παράκλητος... —Des. τὸ ὅποῖον καὶ ἡμεῖς οἱ ταπεινοὶ καὶ ἀνάξιοι δοῦλοί σου γνωρίζοντες, συνεχῶς καὶ καθ' ἑκάστην ὁμολογοῦντές σοι ψάλλομεν «τὴν τιμιωτέραν».

Ἡ ὁμιλία φαίνεται ἔχουσα ἄμεσον χρονικὴν ἀκολουθίαν πρὸς τὴν προηγουμένην ὑπ' ἀριθ. 7, πρβλ. σ. 102 - 103: «Τὴν περασμένην ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ Μεταμορφώσεως (εὐγενέστατοι) ἐλέγομεν εἰς τὴν ἐντιμότητά σας... σήμερον πάλιν ἔρχομαι εἰς τὴν ἐντιμότητά σας τὰ ἀρχίσω τὸν λόγον ἀπὸ τὴν διδαχὴν ἐκείνην».

9) (σ. 120 - 129) *Εἰς τὸ «τίνα μὲ λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι», ἐν ᾧ καὶ περὶ ἀναστάσεως* (Ματθ. ις', 13 - 14). Inc. Ἦτιονε τόσοσ δυσπαράδεκτον, ἦτιονε τόσοσ δύσπιστιον... —Des. τομῶ εἰπεῖν θέλει μᾶς δώσει καὶ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἀνοίγοντάς μας αὐτὸς τὰς θύρας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι.

10) (σ. 129 - 141) *Εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Θεοτόκου* (Λουκ. α', 46 - 47). Inc. Διαβιβάζοντας καὶ περὶ ὧν τας μὲ τὴν θανατοποιόν του θάβδον ὁ μέγας ἐκεῖνος προφήτης Μωϋσῆς, πανιερώτατε,... Des. καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου, ἦγουν ἡ νοερά δύναμις τῆς ψυχῆς, ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτήρι μου ᾧ πρόπει δόξα, κράτος, τιμὴ καὶ μεγαλοπρέπεια εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ἡ ἐν ἀρχῇ προσφωνήσις δεικνύει ὅτι ἡ ὁμιλία ἐξεφωνήθη ἐνώπιον πατριάρχου (πιθανῶς ἐν Καίρῳ πρὸ τοῦ 1661, πρβλ. καὶ ἀριθ. 4 καὶ 35).

11) (σ. 142 - 151) *Εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ Προδρόμου* (Ματθ. ιδ', 3 ἔξ.). Inc. Ἀνίσως καὶ ἐκείνη ἡ δεσποτικὴ φωνὴ τοῦ σωτήρος ἡμῶν... —Des. καὶ ἂν ζημιωθῆς καὶ μερικόν τι, φυλάττει σοῦ τὸ διὰ τὴν εὐλάβειάν σου αὐτὸς ὁ Χριστὸς καὶ θέλει σοῦ τὸ πληρῶσει εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἧς γένοιτο.

Ἡ ἐπιγραφὴ δεικνύει ὅτι ἡ ὁμιλία ἐξεφωνήθη τῇ 29 Αὐγούστου, ἄδηλον ὅμως εἶναι τὸ ἔτος.

12) (σ. 151 - 162) *Ματθαίου Κυριακῆ α'* [γράφει: δ'] (Ματθ. η', 5 - 13). Inc. Ὅποταν ἐκεῖνος ὁ μέγας πατριάρχης Ἰακώβ... —Des. καὶ χαίρεσαι μετὰ τῶν μακαρίων ἀγγέλων τὴν ἀνεκλάλητον ἐκείνην χα-

⁸⁹) Φέρεται ὡσούτως καὶ εἰς τὸν ἴδιον κώδικα, φ. 254r - 260v ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἢ ἀρχή: Ἀνίσως καὶ ὅποταν ὁ αἰσθητὸς σῆτος ἤλιος...

ρὰν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν⁸⁴.

13) (σ. 162 - 174) *Κυριακῇ γη Λουκᾶ. Περὶ τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας, περὶ ᾄδου καὶ κατὰ τοῦ καθαρηρίου πυρός. ἐρρέθη ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸ μετόχιον. 1668* (Λουκ. ζ', 11 - 16). Inc. Ἐπέθανε ἕνα καιρὸν καὶ ὁ υἱὸς ἐκείνης τῆς γυναικὸς τῆς Σουμανίτιδος... —Des. διὰ τὰ ἀξιωθῆς τὰ ἔλθῃς διὰ μέσον τῆς πυρᾶς (ὅπου εἶναι ὁ Χριστὸς) εἰς τὴν ἄνω πόλιν, τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλήμ, ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι.

Ἐν ἀρχῇ τῆς ὁμιλίας ὁ Δοσίθεος δὲν ἐπέγραψεν ὄνομα συγγραφέως. Ὅτι ὅμως εἶναι τοῦ Νεκταρίου, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὕφους καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς: Τῷ 1668 ὁ Νεκτάριος εὑρίσκετο ὄντως ἤδη πρὸ τοῦ Μαΐου ἐν Κωνσταντινουπόλει⁸⁵, τότε δὲ καὶ ἐξεφώνησεν, ὡς φαίνεται, αὐτὴν εἰς τὸ ἐκεῖ ἀγιοταφίτικόν μετόχιον.

14) (σ. 174 - 176) *Εἰς τὴν β' τοῦ Μάρκου*⁸⁶ (Μάρκ. β', 12). Inc. Ὅτι πάντοτε οἱ Ἑβραῖοι ἐψεύδοιο εἰς τὸν Χριστόν... —Des. ὅμεις ἐκ τοῦ πατρὸς ὑμῶν ἐστὶ τοῦ διαβόλου· τὴν ἄρα πατέρα Χριστόν· τέκνον ἄφ—λοιπὸν οὐδέποτε οὕτως—

Καὶ ἡ ὁμιλία αὕτη, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη, οὐδὲν ὄνομα συγγραφέως φέρει. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς τὴν ἐπομένην (ἀριθ. 15) ὁ Δοσίθεος ἐσημείωσε «Τοῦ αὐτοῦ» καὶ εἰς τὴν μεθεπομένην (ἀριθ. 17) «Τοῦ αὐτοῦ Νεκταρίου», εἰκάζεται ὅτι καὶ ἡ παρούσα δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλου συγγραφέως. Τὸ ὕφος τῆς πάντως εἶναι περιέργον, ἐκ συντόμων διακεκομμένων φράσεων (πρβλ. καὶ ἀριθ. 39) καὶ εἶναι πιθανῶς κολοβή.

15) (σ. 176 - 187) *Λουκᾶ Κυριακῇ <θ'>*⁸⁷ (Λουκ. ιβ', 16—21). Inc. Καὶ ἕνα καράβιον μέσα εἰς ἕνα μέγαν καὶ βαθὺν καὶ πλατὺν πέλαγος εὐρισκόμενον... —Des. μετάνοιαν καὶ ἐξομολόγησιν νὰ τὴν παραδώσωμεν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ πρέπει κλπ.

⁸⁴) Εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα, φ. 352r - 356v φέρεται «Τῇ αὐτῇ δη Κυριακῇ τοῦ Ματθαίου λόγος τοῦ μακαριωτάτου κυρ Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων» ἀρχόμενος «Ὅσταν ἐκεῖνος ὁ πατριάρχης» κλπ. (Ἄ. Γ. Α. Π. Α. Δ. Ο. Π. Ο. Υ. Λ. Ο. - Κ. Ε. Ρ. Α. Μ. Ε. Ω. Σ., ἔνθ' ἀνατ.). Προφανῶς πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς ὁμιλίας.

⁸⁵) Πρβλ. τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ι Μαΐου 1668 ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Σιναίτας τὴν ἐκδεδομένην ὑπὸ Π. Νεοκλέους, Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Σινᾶ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1868, σ. 28 - 31.

⁸⁶) Οὕτω διωρθώθη ὀρθῶς ἡ ἐπιγραφή διὰ χειρὸς Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφῆως ἀρχικῶς εἶχε γραφῆ «Εἰς τὴν γη' τοῦ Λουκᾶ».

⁸⁷) Ὁ ἀριθμὸς θ', ἄλλείπων εἰς τὸν κώδικα, συνεπληρώθη ὑφ' ἡμῶν.

16) (σ. 187 - 196) *Κυριακῆ ι' Λουκᾶ* (Λουκ. ιγ', 10 - 17). Inc. *Εὐδοισκόμενον τὸ στρατεύμα δλον τοῦ βασιλέως...* Des. *ὁποῦ δὲν εἶναι ἄλλος τόπος οἱ κόλποι τοῦ Ἀρθαᾶμ παρὰ ἡ οὐράνιος βασιλεία, ἡ γῆ τῶν προάων, ἡ ἀνεκλάλητος χαρά, ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι πάντας.*

17) (σ. 196 - 205) *Εἰς Ἀποστόλους*, εἰς τὸ «*Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ*» (Ἰωάνν. ιε', 18). Inc. *Ὡς καθὼς (εὐγενέστατοι) ὡς καθὼς, λέγω, ἕνας καλὸς κηπουρός...* —Des. *κυβερνᾷ τὴν ζωὴν σου, τὸ σπῖτι σου εὐλογᾷ, συγχωρεῖ τὰς ἁμαρτίας σου, ἀξιῶνει σε καὶ τῆς βασιλείας του, ἧς γένοιτο κλπ.*

18) (σ. 205 - 216) *Ἀνεπίγραφος* [=Εἰς τὴν ια' Κυριακὴν Λουκᾶ] (Λουκ. ιδ', 16 - 24). Inc. *Ὡς καθὼς οἱ νυμφευόμενοι τὰς νύμφας ἀνθρώποι ἔχουσι συνήθειαν...* —Des. *νὰ κάμωμεν ὡς καθὼς Πάσχα σωματικὸν εἶτι καὶ Πάσχα μυστικόν, διὰ νὰ δοξάζωμεν, διὰ νὰ σὲ κλπ.*

19) (σ. 216 - 224) *Εἰς τὰ Θεοφάνεια* (Ματθ. γ', 13 - 17). Inc. *Ἡκούσαμεν εἰς τὴν περασμένην ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως...* —Des. *διὰ νὰ αὐξάνῃ κύριος ὁ Θεὸς τὴν τιμὴν, τὴν ζωὴν, τὴν εὐημέρειαν, τὴν εὐτυχίαν τῆς ἐντιμότητός σας καὶ τῶν ἠγαπημένων σας τέκνων καὶ νὰ σᾶς ἀξιόσῃ καὶ τῆς ἐπουρανίου αὐτοῦ βασιλείας, ἧς γένοιτο κλπ.*

Ἡ ἀρχὴ τῆς ὁμιλίας μιστυρεῖ ὅτι αὕτη δὲν εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον χρονικὴν ἀκολουθίαν πρὸς τὴν προηγουμένην ὑπ' ἀριθ. 18.

Ἐν τέλει τῆς ὁμιλίας (σ. 223 - 224) ἀγγέλλεται ἡ δαπάναις τοῦ ἀρχοντος Μανολάκη (Καστοριανοῦ) σύστασις σχολῆς ἐντὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφτικοῦ Μετοχίου μὲ πρῶτον διδάσκαλον τὸν Γερμανὸν (Λοκρόν). Τὸ λίαν ἐνδιαφέρον τμήμα τοῦτο τῆς ὁμιλίας ἐδημοσιεύθη καὶ ἐσχολιάσθη εἰς πρόσφατον μελέτην μας⁸⁸, ἐνθα ὀρίζομεν ὅτι ἐξεφωνήθη αὕτη τὸ 1663 (6 Ἰανουαρίου) ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγιοταφτικοῦ Μετοχίου⁸⁹.

20) (σ. 224 - 231) *Εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Προδρόμου. Ἰανουαρίου 7* (Ἡσαΐ. νδ', 1). Inc. *Ἐξῆλθεν ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν...* —Des. *Τώρα νὰ μάθωμεν καὶ κατὰ τίνα τρόπον τοῦτη ἡ στείρα καὶ ἐρημος ἔκαμεν περισσότερα τέκνα παρὰ τὴν ἔχουσαν τὸν ἄνδρα, ἤγουν τὴν συναγωγὴν τῶν Ἑβραίων.*

Ἡ ὁμιλία εἶναι κολοβή, διότι ἐκ τῶν ἐν σ. 227 τεθέντων πρὸς ἀ-

⁸⁸) Μ. Ἰ. Μανούσκα, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς. Τὰ κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Σχολῆς Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ νέων ἀνεκδότων πηγῶν, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 54 (1950), σ. 3 - 28 (τὸ κείμενον ἐν σ. 10 - 12).

⁸⁹) Αὐτόθι, σ. 7 - 9.

νάπτωξιν τεσσάρων ζητημάτων ανεπτύχθησαν μόνον τὰ τρία, διακόπτεται δ' ἀποτόμως ἐν ὁρχῇ τοῦ τειάρτου.

21) (σ. 231 - 240) Ἀνεπίγραφος (Ματθ. ιε', 21 ἔξ.). Inc. Ὁπόταν ἐκεῖνο τὸ πονηρὸν δαιμόνιον... — Des. *πρᾶγμα ὁποῦ δὲν ἀρέσει τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦτο λέγει «οὐκ ἔστι καλόν». Λοιπόν, εὐλο—*

Ἐν τέλει (σ. 240) ὁ Νεκτάριος ποιεῖται ἐκκλησίαν πρὸς συνεισφορὰν ἐράνων ὑπὲρ τῶν κινδυνευόντων προσκυνημάτων τῶν Ἁγίων Τόπων⁴⁰. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ ὁμιλία ἐξεφωνήθη πάντως οὔχι ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ μετὰ τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν τοῦτον θρόνον ἀναρρησιν τοῦ Νεκταρίου (1661). Πιθανῶς ἐλέχθη κατὰ τὸ 1668, ὅτε ὁ ἐκ μέρους τῶν Λατίνων κίνδυνος διαρπαγῆς τῶν Προσκυνημάτων διεγρούφετο καὶ πάλιν σοβιρός, ὁ δὲ Νεκτάριος εἶχε κινήσει κατὰ τούτων δικαστικὸν ἀγῶνα καὶ εἶχεν ἔλθει ἐπίτηδες εἰς Κωνσταντινούπολιν⁴¹.

22) (σ. 240 - 253) *Τῆς Τυροφάγου* (Ματθ. ς', 7). Inc. Ὀλίγον καὶ πολλὰ ὀλίγον κέρδος ἤθελε κάμει ἕνας πραγματευτής... — Des. *μὲ*

⁴⁰) «Εὐλόγημένοι χριστιανοί, νὰ σὰς δεῖξω κάποια τέκνα τοῦ Χριστοῦ ὁποῦ χρειάζονται ἄρτον, τουτέστι χάριν ἐκ Θεοῦ. Ποῖα εἶναι; Οἱ εὐλαβεῖς προσκυνηταὶ τοῦ ἁγίου καὶ ζωοδόχου Γάφου. Τουιονῶν τὸν ἄρτον ἔρχεσθε εἰς τὸ χεῖρ σου καὶ δός τως τον, μὴ τὸν κρατῆς. Ποῖον ἄρτον; Τὴν χάριν τὴν πνευματικὴν ὁποῦ λαμβάνουσιν παγαίνοντες ἐκεῖ καὶ καταπαζόμενοι τοὺς ἁγίους ἐκείνους τόπους ὁποῦ οἱ πόδες ἐπάτησαν τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τί, ὅποιος δὲν βοηθήσῃ κατὰ τὴν δυνάμιν του νὰ μὴν τοὺς παρουσιν οἱ αἰρετικοὶ καὶ νὰ χάσουν οἱ ὀρθόδοξοι τὸ ἅγιον ἐκεῖνο προσκύνημα, βέβαια παίρνει τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, τῶν ὀρθοδόξων καὶ τὸν ρίπτει εἰς τὰ κυνάρια, εἰς τοὺς αἰρετικούς. Ἡξεύρετε τί λέγουσιν οἱ νόμοι, ἴσως οἱ πολιτικοὶ, ὡσὰν καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ; Ἐνα κακὸν ὁποῦ νὰ γίνεταί καὶ ἡμπορεῖ τινὰς νὰ τὸ ἐμποδίσῃ νὰ μὴν γένη καὶ δὲν τὸ ἐμποδίσῃ, σὰν νὰ τὸ ἔκανε, λέγει, καὶ ἀτός του. Μέγα κακὸν περιτρέχει τοὺς ἁγίους ἐκείνους τόπους: κινδυνεύουσι νὰ καταπατηθοῦσιν ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς. Ὅποιος ἡμπορεῖ νὰ βοηθήσῃ νὰ μὴν γένη τοῦτο τὸ κακόν, τοῦτο τὸ ὄνειδος καὶ ἡ αἰσχύνῃ εἰς τὸ γένος μας, καὶ δὲν τὸ ἐμποδίζει μὲ ἔργον βοηθείας καὶ ἐλεημοσύνης, ὅποιος παραμερίζει, ὅποιος ἀμελεῖ, ὅστις προφασίζεται καὶ δὲν βοηθεῖ, δυνάμενος νὰ βοηθήσῃ, ὅς τὸ ἡξεύρη βέβαια πὼς ἐκεῖνος παραδίδει τοὺς ἁγίους τόπους εἰς τοὺς αἰρετικούς: τοῦτος εἶναι ὁποῦ λαμβάνει τὸν ἄρτον τῶν τέκνων καὶ τὸν δίδει εἰς τὰ κυνάρια, εἰς τοὺς αἰρετικούς, πρᾶγμα ὁποῦ δὲν ἀρέσει τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦτο λέγει «οὐκ ἔστι καλόν». Λοιπόν, εὐλο. (Ἡ ἐκκλησία διακόπτεται ἐνταῦθα. Πάντως ὀλίγα εἰσέτι φράσεις φαίνεται ὅτι παρελείφθησαν, ἢ παράλειψις ὅμως αὕτη δὲν καθιστᾷ κολοβὴν τὴν κυρίως ὁμιλίαν, διότι αὕτη φαίνεται ἤδη πρὸ τῆς ἐκκλήσεως περαιωμένη).

⁴¹) Βλ. Χρυσοστόμου Ἀ. Παπαδοπούλου. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ, 1910, σ. 535 - 536. Ὁ ἀγὼν ἐπανελήφθη ὀξύτερος καὶ ἐπὶ Δοσιθέου, κατὰ τὰ ἔτη 1673 - 1676 (βλ. αὐτόθι, σ. 547 - 555), ἀλλὰ τότε ὁ Νεκτάριος, παρητημένος ἤδη, διέτριβεν ἐν οὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ.

τοιούτους τρόπους ἂν κάμης πρὸς τὸν Θεὸν τὴν προσευχὴν σου, σοῦ ἀκούει ὁ Θεὸς καὶ χαρίζεται σου τὴν βασιλείαν του, ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι πάντας ἡμᾶς ἐν Χριστῷ.

23) (σ. 253 - 266) *Περὶ εἰκόνων*. Inc. Ὡς καθὼς ἕνας ἀνάρτης καὶ ἀποσιάτης καὶ φθονερός ἐχθρός ἐνός βασιλέως μὲ περισσὰ στρατεύματα καὶ μὲ περισσοὺς πολέμους πολεμεῖ νὰ κρουσέσῃ καὶ νὰ χαλάσῃ ἕνα κάστρον τοῦ βασιλέως... —Des. εἰς δὲ τὴν οὐράνιον σου βασιλείαν, λυθέντων τῶν ἐσόπτρων, ἐκτυπώτερον καὶ ὅσον πρὸς ἡμᾶς τελεώτερον οὐ γένοιτο ἀξιωθῆναι πάντας ἡμᾶς... ἵν' καὶ εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας ἀμήν.

Ἡ ὁμιλία φαίνεται ἐκφωνηθεῖσα τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας (πρβλ. καὶ τὸ ἐν σ. 254 κ. ἐξ. φερόμενον ἀπολυτικίον τῆς ἑορτῆς «Τῆν ἄχραντον εἰκόνα σου...» κλπ.), πιθανῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει (πρβλ. τὴν ἐν σ. 253 προσφώνησιν «παναγιώτατε») ⁴². Εἶναι ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 27 (βλ. κατωτέρω), ἀλλ' οὐχὶ ἡ αὐτὴ ἢ τελευταία εἶναι συντομωτέρα.

24) (σ. 267 - 275) *Εἰς τὴν πέμπτην Κυριακὴν τῶν νηστειῶν* (Μάρκ. ι', 32 - 45). Inc. Ὅποταν μὲ ὑψηλὴν κακοβουλίαν καὶ μὲ ὑπερήφανον λογισμόν... —Des. δὲν εἶναι πλέον λοιπὸν καιρὸς νὰ στεκώμεθα ἡμεῖς εἰς τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς ἀμετα— κλπ.

25) (σ. 275 - 281) *Τῆ Κυριακῆ τῆς Ὁρθοδοξίας* (Ἰωάνν. α', 44 - 52). Inc *Βλέποντας ὁ παντέφορος ἐκεῖνος ὀφθαλμὸς τοῦ Θεοῦ...* —Des. καὶ ἀκούσατε, παρακαλοῦμεν, διότι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ τὸ ἀκούσωσιν ὅσοι δὲν τὸ ἠξέουρωσιν.

Ἡ ἐν ἐπιλόγῳ (σ. 280) προσφώνησις «παναγιώτατε καὶ σοφώτατε πατριάρχχα, θεοσεβέστατοι ἀρχιερεῖς καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, εὐγενέστατοι ἄρχοντες» μιμνησθεῖ ὅτι ἡ ὁμιλία ἐξεφωνήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριάρχχου ὄντος ἤδη τοῦ Νεκταρίου. Γνωρίζομεν ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν ὁ Νεκτόριος ἐν ἐποχῇ Μεγ. Τεσσαρακοστῆς ἀσφαλῶς μὲν κατὰ τὰ ἔτη 1663, 1668 καὶ 1669, πιθανῶς δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1665 ⁴³ καθ' ἕνα τῶν ἐτῶν τούτων ἄρα ἐξεφωνήθη ἡ ὁμιλία.

Ἐν τέλει τῆς ὁμιλίας (σ. 280 - 281) ἄρχεται παρέκβασις περὶ τοῦ βιβλίου τῆς «Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας», ἧτις ὅμως, διακοπτομένη ἐν

⁴²) Δέον νὰ σημειωθῇ παρὰ ταῦτα ὅτι καὶ πρὸς τὸν πατριάρχχον τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 35 ὁμιλίας (σ. 47 καὶ 436) ἀπευθύνει ὁ Νεκτόριος τὴν προσφώνησιν «μακαριώτατε» καὶ «παναγιώτατε»...δέσποτα (βλ. τὰς ἐν σημ. 29 καὶ 62 παρατιθεμένας ὑφ' ἡμῶν περικοπὰς).

⁴³) Βλ. Μ. Ἰ. Μαγουλάκα ν, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 9.

αὐτῇ τῇ ἀρχῇ της⁴⁴, δὲν ἐπιτρέπει νὰ συναγάγωμεν ἂν ἐλέχθη πρὸ τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ βιβλίου (1667) ἢ μετ' αὐτήν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Νεκταρίος ἔγραψε περὶ τῆς «Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας» καὶ προλογικὴν ἐπιστολὴν ἀπὸ 20 Νοεμβρίου 1662, προταχθεῖσαν τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς⁴⁵.

26) (σ. 281 - 300) *Τῇ αἱ Κυριακῇ τῶν ἡσθεῖων* (Ἰωάνν. α', 44 - 52). Ἰnc. *Τρόπος τοῦτος πολλὰ τεχνικὸς καὶ ἐπιτηδειότατος εἶναι ἐκεῖνος ὅπου μεταχειρίζονται οἱ κληρονομοί...* —Des. *καὶ νὰ ἐργασώμεν λαμπροὶ λαμπρῶς τὴν λαμπρὰν καὶ πάμφωτον ἡμέραν τῆς ἀναστάσεώς σου ἐδῶ εἰς τὴν γῆν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον, εἰς δὲ τὴν οὐρανίον σου βασιλείαν τελεώτερον, ἧς γένοιτο κλπ.*

27) (σ. 300 - 309) *Περὶ εἰκόνων. Τῆς Ὁρθοδοξίας*. Ἰnc. *Ὡς καθὼς ἕνας ἀντάρτης καὶ ἀποστάτης ἐχθρὸς ἐνὸς μεγάλου βασιλέως συνάσσει περισσὰ στρατεύματα διὰ νὰ νικήσῃ καὶ νὰ σηκώσῃ μέγαν πόλεμον, διὰ νὰ πολεμήσῃ καὶ νὰ πάρῃ κανένα κάστρον...* —Des. *διατί ὡς εἶπαμεν, καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς ἔκαμεν τὸν ὄφιν τὸν χαλκοῦν εἰκόνα τοῦ θεανθρώπου Ἰησοῦ καὶ εἰκόνας τῶν Χερουβεὶμ.*

Ἐν ἀρχῇ τῆς ὁμιλίας ὁ Δοσιθεὸς παρέλειψε νὰ σημειώσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Νεκταρίου ὡς συγγραφέως, ἐν τέλει ὅμως (σ. 309) ἔγραψεν: «Ἐως ὧδε Νεκταρίου Ἱεροσολύμων». Ἡ πατρότης αὐτῆς, ἄλλως τε, συνάγεται ἀναμφισβητήτως καὶ ἐκ τῆς ἱκανῆς ὁμοιότητος αὐτῆς πρὸς τὴν ὑπ' ὄριθ. 23 ὁμιλίαν τοῦ Νεκταρίου (πρβλ. καὶ τὴν σχεδὸν ἐντελῶς ὁμοίαν ἀρχὴν ἀμφοτέρων). Φαίνεται κολοβή, διότι στερεῖται ἐπιλόγου.

28) (σ. 324 - 339) *Περὶ ἐλεημοσύνης* (Ματθ. ζ', 1 - 4). Ἰnc. *Δὲν εἶναι καμμία ἀμφιβολία, διότι ἡ θεία γραφὴ εἶτι μᾶς μαρτυρεῖ...* —Des. *καὶ τέλος πάντων διὰ τὴν ἐλεημοσύνην σου χρεωστεῖ νὰ σοῦ δώσῃ τὰ ἀποκείμενα ἀγαθὰ τῆς βασιλείας του καὶ νὰ κληρονομήσῃ καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἧς γένοιτο ἀξι...κλπ.* Ἐννοεῖται τῆς ἐπιγραφῆς σημειοῦται ὑπὸ Δοσιθεοῦ: «Νεκταρίου Ἱεροσολύμων. Κυριακῇ εἰ τῶν

⁴⁴) Βλ. σ. 281: «... καὶ ἐχρησίζονταν ἓνα ἄλλο βιβλίον, μὲ πλέον πεζύτερον φράσιν, νὰ περιέχῃ αὐτὰ τὰ μυστήρια τῆς πίστεως ἐν συντομίᾳ καὶ νὰ εἶναι καὶ εὐκατάληπτον εἰς τοὺς πάντας τοιοῦτον βιβλίον, εὐλογημένοι χριστιανοί, ἐσυντάχθη καὶ ἐσυνθέθη πρὸ ὀλίγων, εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ αἰοδίμου πατριάρχου τοῦ Γέροντος Παρθενίου, αἰωνία του ἡ μνήμη, καὶ ἡ αἰτία τῆς συνθέσεως τούτου τοῦ βιβλίου εἶναι τοιαύτη, καὶ ἀκούσατε, παρακαλοῦμεν, διότι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ τὸ ἀκούσωσιν ὅσοι δὲν τὸ ἠξέουσαν». (Ἐντυπῆ διακόπτεται ἡ παρέκβασις, ἡ κυρίως ὁμιλία ὅμως φαίνεται περατωθεῖσα ἤδη πρὸ ταύτης, δὲν εἶναι ἄρα κολοβή).

⁴⁵) Περιγραφὴν τοῦ βιβλίου βλ. παρὰ Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique...au XVIIe siècle*, τόμ. 2, Paris, 1894, ἀριθ. 474, σ. 202-216 (ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Νεκταρίου ἀναδημοσιεύεται ἐν σ. 208 - 211).

νηστειῶν», ὅπερ ὁμως δὲν φαίνεται ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ὀμιλίας.

Ἐν σ. 329 φέρεται : «Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ἡμεῖς περὶ νηστείας καὶ περὶ προσευχῆς ἐκάμαμεν τοὺς δύο περασμένους λόγους, ἀναγκαῖον φαίνεται νὰ εἶναι νὰ εἰποῦμεν σήμερον καὶ περὶ ἐλεημοσύνης». Περὶ προσευχῆς ὁμως δὲν διαλαμβάνει ἡ προηγουμένη ὑπ' ἀριθ. 27, ἀλλ' ἡ ὑπ' ἀριθ. 22 ὀμιλία.

29) (σ. 339 - 347) *Εἰς Διονύσιον τὸν πρῶτον Κωνσταντινουπόλεως ὁποῦ ἐπῆγεν εἰς Ἱερουσαλήμ διὰ προσκύνησιν. Ἰnc. Ἡμωροῦμεν, λέγω, καὶ ἡμεῖς σήμερον... Des. διηγούμενοι ὅσα τε εἶδατε καὶ ἀκούσατε, δοξάζοντες τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν...καὶ εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν.*

Ἡ ὀμιλία ἐξεδόθη ἐκ τοῦ ἡμετέρου κώδικος ὑπὸ Ἁ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως⁴⁶, περιέχεται δὲ καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2778 (τοῦ 18ου αἱ.) κώδικα τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης (σ. 9 - 23)⁴⁷.

Ὁ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ ὀμιλία οἰκουμενικὸς πατριάρχης Διονύσιος Γ' ὁ ἐξ Ἀνδρου ὁ Βαρδαλῆς ὁ ἐπιλεγόμενος καὶ Σπανός⁴⁸, ἀπομακρυνθεὶς τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῇ 21 Ὀκτωβρίου 1665, ἔλαβε κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1666 προεδρικῶς τὴν μητρόπολιν Θεσσαλονίκης⁴⁹, ἐκεῖθεν δ' ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1669,

⁴⁶) Ἁ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, ἐν Πειτροπόλει, τόμ. 4, 1897, σ. 1 - 14 (βλ. καὶ πρόλογ. σ. α' καὶ προσθ. σ. 527).

⁴⁷) Ὁ κώδιξ οὗτος, προερχόμενος ἐκ δωρεᾶς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (εἰς οὗ τὴν βιβλιοθήκην ἀνῆκε πρότερον ὑπ' ἀριθ. 23), ἀποτελεῖται ἐκ σελίδων ἠριθμημένων 24 γεγραμμένων διὰ γραφῆς ἐπιμελοῦς τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἄνευ σχεδὸν σφαλμάτων, περιέχει δ' ἐν ἀρχῇ (σ. 1 - 9) καὶ τὴν ἑτέραν ὀμιλίαν τοῦ Νεκταρίου εἰς τὸν Διονύσιον Κωνσταντινουπόλεως (βλ. ἐπὶ ἀριθ. 32). Φαίνεται ὅτι ἀμφότεροι οἱ λόγοι οὗτοι ἀντεγράφησαν εἰς τὸν κώδικα ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἡμετέρου ὑπ' ἀριθ. 254 κώδικος τοῦ ἐν Κων/λει Ἁγιοταφτικοῦ Μετοχίου, ὡς ἐπέισθημεν ἐξ ἀντιβολῆς τῶν δύο κωδίκων, διότι ὁ τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης ἀκολουθεῖ τὸν Ἁγιοταφτικὸν λίαν πιστῶς (αἱ ὀλίγισται ἀποκλίσεις του εἶναι πάντοτε ἐπὶ τὸ χεῖρον), ὠρισμένα δὲ σφάλματα καὶ ἰδιορρυθμίας κοιναὶ εἰς ἀμφοτέρους, δὲν δύνανται ν' ἀποδοθῶν εἰς ἀπλὴν σύμπτωσιν.

⁴⁸) Βλ. περὶ τούτου ἰδίᾳ Δημητρίου Π. Πασχάλη, Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Διονύσιος Γ' ὁ Βαρδαλῆς (1662 - 1665), «Ἐναΐσιμα Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου», Ἀθῆναι, 1931, σ. 318 - 343 καὶ Μητροπολίτου Σάργεων καὶ Πισιδίας Γεργαῆνοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κων/λεως ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς, Μέρος πρῶτον (1454-1702), ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1935, σ. 150 - 154, ἐνθα (σ. 152, σημ. 308) καὶ ἡ λοιπὴ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία.

⁴⁹) Δ. Πασχάλη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 329 - 330. — Σάργεων Γεργαῆνοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 151.

ἀπῆλθεν εἶτα δι' Ἀτταλείας εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος⁶⁰ καὶ ἐπεσκέφθη χάριν προσκυνήσεως τοὺς Ἁγίους Τόπους, ἐνθα παρέμεινε, φαίνεται, ἐπ' ἄρκετόν, διότι μαρτυρεῖται ὅτι τῷ 1670 κατὰ τὴν Μεγ. Τεσσαρικοστὴν (Μεγ. Πέμπτην;) ἔψησεν οὗτος ἐν Ἱεροσολύμοις ἅγιον μύρον μετὰ τοῦ Νεκταρίου⁶¹. Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης μαρτυρίας παρασυρθεῖς προφανῶς ὁ ἐκδότης τῆς ὀμιλίας Ἀ. Παπαδόπουλος - Κεραμεῖς ἔγραψεν ὅτι αὕτη ἐξεφωνήθη τῇ Μεγάλῃ Πέμπτῃ τοῦ 1670⁶², ἐνῶ ρητῶς καὶ κατ' ἐπανάληψιν ἀναφέρεται ἐν αὐτῇ ὡς ἡμέρα ἐκφωνήσεώς της ἡ εορτὴ τῶν Θεοφανείων⁶³. Ἡ ὀμιλία λοιπὸν ἐξεφωνήθη τῇ 6 Ἰανουαρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1670, καθ' ὃ γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ Διονύσιος διέτριβεν ἐν Ἱεροσολύμοις⁶⁴.

⁶⁰) Δοσιθέου, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Βουκουρεστίῳ, 1715, τόμ. 2, σ. 1212. Ἡ εἶδησις διέφυγε τὸν Πααχάλην, ἐνθ' ἄνωτ. (βλ. σ. 330). Βλ. καὶ τὴν κατωτέρω σημ. ὑπ' ἀριθ. 54.

⁶¹) Δοσιθέου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1212.

⁶²) Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ., σ. α' προλόγου καὶ σημ. 4.

⁶³) Πρβλ. αὐτόφθι, σ. 2 (στ. 25 - 30): «...καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς περασμένης μας εορτῆς τῆς Χριστοῦ γεννήσεως... ὅσον πάλιν διὰ τὴν σημερινήν, τὸ ὑποκείμενόν της εἶναι αὐτὸς πάλιν ὁ Χριστός... Ἐκκὶ ἐγεννήθη, ἐδῶ ἐβὰπτίσθη...» — σ. 3 (στ. 4 - 5): «Αὕτη, ἡ μία, μᾶς τὸν ἔδειξε γεννηθέντα ἡ σημερινὴ μᾶς (τὸν) δείχνει βαπτισθέντα... (στ. 15-18): Καὶ ἡ περασμένη εορτὴ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως μᾶς ἔδειξε τὸν Χριστὸν μέσα εἰς τὸ σπήλαιον τῆς ἁγίας Βηθλεὲμ ἡ σημερινὴ εορτὴ μᾶς τὸν δείχνει εἰς τὸν Ἰορδάνην ποταμόν...» — σ. 4 (στ. 26 - 27): «...τὴν παροῦσαν πανήγυριν τῆς τοῦ Χριστοῦ βαπτίσεως σήμερον...» καὶ σ. 13 (στ. 13-14): «ῥάνισέ μας, ἁγίασέ μας μετὰ τὸ ὕδωρ τοῦτο τὸ σημερινὸν τῶν ἁγίων Θεοφανείων» κλπ.

⁶⁴) Πόσον χρόνον διέτριψεν εἰσέτι μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1670 ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ Διονύσιος, δὲν εἶναι γνωστόν· γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ βραδύτερον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1671 (Σαρδων Γερμανοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 151).

Ἐνιαῦθα εἶναι ἀνάγκη νὰ διαλυθῇ σύγχυσις εἰς ἣν ὑπέπεσε πρῶτος ὁ Le Quien καὶ ἦτις ἔτιτε παρέχει πράγματα εἰς τοὺς βιογραφους τοῦ Διονυσίου προκειμένου περὶ τοῦ τόπου τῆς κατὰ τὸ 1669 - 1670 δι.τριβῆς του. Ὑπὸ Le Quien, Oriens Christianus, τόμ. II, Parisiis, 1740, σ. 110 ἀναφέρεται μετὰ τῶν μητροπολιτῶν τῆς Λαρίσης (ὑπ' ἀριθ. XXVI) καὶ ὁ «Διονύσιος ὁ Σπανός», περὶ οὗ γράφεται ὅτι ἐγένετο εὐθύς ἔπειτα, ἐν ἔτει 1671, οἰκουμένικὸς πατριαρχῆς καὶ ὅτι τοῦτον «Larissae sedentem vidit Edwardus Brown Anglus circa annum 1670». Λιὰ τὰ γρηγόμενα ταῦτα τοῦ Le Quien ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν του γομφων περὶ τοῦ ἡμετέρου Διονυσίου τοῦ Βυρδαλή ἢ Σπανοῦ ὁ Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου. Ἐθνικὸν κειμήλιον Ἀπικθὲν λάφυρον ἡ κλέμμο; ἐν ἐφημῳ Ἀθηναίων «Ἀγών» 20 Φεβρουαρίου 1904 (ἔτ. Ε', ἀριθ. 257), σ. 2-3 (πρβλ. καὶ Ν. Ἰ. Γιαννόπουλον, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, Ἐπετηρὶς «Πυρνασοῦ», ἔτ. 10 (1914), σ. 271 - 273 τοποθετιούτα

Ἡ ὁμιλία εἶναι πανηγυρικοῦ καὶ ἐγκωμιαστικοῦ χαρακτῆρος.

30) (σ. 347 - 356) *Εἰς κεκοιμημένους* (Ἰώβ ιζ', 14). Ἰπσ. *Ἐκεῖνος ὁ πολὺαθλος καὶ πολυπαθῆς καὶ δίκαιος* Ἰώβ... —Des. *τούτους τοὺς τρεῖς ἐχθροὺς νὰ ρικῆρωμιν, διὰ νὰ ἀξιωθοῦμεν μαζὶ μὲ τοῦ λόγου σου τῆς οὐρανίου βασιλείας ἐν Χριστῶ Ἰησοῦ.*

Πρόκειται περὶ ἐπικηδείου ὁμιλίας εἰς θινοῦσιν μοναχὴν ὀνόματι Θεοδόουλην, ἐξ εὐγενοῦς γένους καταγομένην, ἧς ἐγκωμιάζεται (σ. 354 κ. ἐξ.) ἡ ἐνάρετος ζωῆ⁵⁵. Ἡ ἐν σ. 352 προσφώνησις «*πανιερώτατε*» δεικνύει ὅτι ἡ ὁμιλία ἐγένετο ἐνώπιον πατριάρχου.

Ἐξ ἄλλου τὸν Διονύσιον Βαρδαλῆν ὡς μητροπολίτην Λαρίσσης μεταξὺ 1654 - 1659), οἱ δὲ Δημ. Πασχάλης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 330 καὶ Σάργεων Γερμαγιός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 151 δέχονται ὅτι ὁ Διονύσιος ἐπεσκέφθη τὴν Λάρισσαν κατὰ τὸ 1669 - 1670, ἐκεῖθεν δὲ μετέβη εὐθὺς ἔπειτα εἰς Ἱεροσόλυμα (!) Ὁ Le Quien ὅμως ἔσφαλε κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνῶ ὁ ἡμέτερος Διονύσιος Βαρδαλῆς ἢ Σπανός ἐχηρμίτισεν ὄντως μητροπολίτης Λαρίσσης, εἰς προγενεστέρην ὅμως ἐποχὴν, ἥτοι ἀπὸ Ἰουλίου 1652 μέχρι ἴσως τῆς κατ' Ἰούνιον 1662 ἀνόδου του εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον (βλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, ἐν Κωνσταντινουπόλει (1890), σ. 589), ἀπεκάλεσεν ἐκ συγχύσεως Διονύσιον Σπανὸν τὸν διάδοχον καὶ ὁμώνυμον αὐτοῦ Διονύσιον τὸν Βυζάντιον τὸν ἐπιτομιζόμενον Μουσελίμην ἢ Κομνηνόν, ὅστις, ψηφισθεὶς μητροπολίτης Λαρίσσης τῇ 9 Αὐγούστου 1662 (βλ. Μ. Ἰ. Γεδεών, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 595, ὡς καὶ τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἐκδεδομένον ὑπὸ Γεννηδίου Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, μέρος Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1933, σ. 212, σημ. 41), παρέμεινε τοιοῦτος ἐν Λαρίσση μέχρι καὶ τοῦ 1671 (πρβλ. καὶ Ν. Ἰ. Γιαννόπουλον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 273 - 274 καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Διορθώσεις καὶ προσθήκαι, «Θεολογία», τόμ. 11 (1933), σ. 337, ὅτε κατ' Ὀκτώβριον μῆνα, ἀνήλθε καὶ οὗτος εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὡς Διονύσιος Δ' (βλ. Μ. Ἰ. Γεδεών, ἐνθ' ἄνωτ.). Τὸν Διονύσιον λοιπὸν τοῦτον καὶ οὐχὶ τὸν ἡμέτερον Διονύσιον Βαρδαλῆν εἶδεν ὄντως ἐν Λαρίσση ἀρχιερατεύοντα καὶ ἱεουργοῦντα μάλιστα κατὰ τὴν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1669 ἐπίσκεψίν του ὁ Ἄγγλος Edward Brown (A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly... κλπ., London, 1673, σ. 51 - 52), ὅστις ἄλλως τε ἀναφέρει αὐτὸν ὡς Διονύσιον ἁπλῶς ἄνευ ἐπωνύμου τινός («The Reverend Father Dionysius was then Archbishop»).

Κατόπιν τῆς ἀνωτέρω διευκρινήσεως, εἶναι προφανές ὅτι κατὰ τὸ 1669 - 1670 ὁ Διονύσιος Βαρδαλῆς δὲν εὐρίσκετο ἐν Λαρίσση, ἀλλ' ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐνθα καὶ ἤκουσε τὴν ἀνωτέρω ὁμιλίαν τοῦ Νεκταρίου.

⁵⁵) Βλ. σ. 354 «...εἰς τὰ ὁποῖα ἀγαθὰ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς σημερον τὴν μακαρίαν ταύτην Θεοδόουλην, τὴν κατὰ ἀλήθειαν δούλην τοῦ Θεοῦ... ἀφίνω καὶ δὲν λέγω τὰ κοσμικὰ τῆς προτερήματα, ἐπειδὴ παλαιότετε τὰ ἐκαταφρόνησε, δὲν λέγω τῶν προγόνων τῆς τὰς ἀρετὰς καὶ τῆς εὐγένειας... αἱ ἀρεταὶ καὶ οἱ εὐγένειαι τῶν εὐγενεσιάντων τῆς ἀδελφῶν, οἱ ὁποῖοι... ἄλλοι φωτιζοῦσι τὰ ἐσπέρια μίση μὲ τὴν σοφίαν τως, ἄλλοι [ἄλλην cod.] διοικοῦσι καὶ κυβερνοῦσι τὴν πατριδα τως μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν τως φρόνησιν καὶ πολιτικὴν γνῶσιν ὅπου ἔχουσι...» κλπ.

31) (σ. 356 - 361) *Εἰς κοιμηθέντας* (Ἰωάνν. η', 51). Ἰnc. *Αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἴδιος Μωϋσῆς ὁ μέγας, ὁ στρατηγὸς καὶ νομοθέτης τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ...* — Des. διατὶ ὅλα ἐκεῖ εἶναι γυνὰ καὶ τετραχηλισμένα, μήτε εἶναι ἐκεῖ ἄλλη κατάστασις πάρεξ κόλασις ἁμαρτωλῶν καὶ ἀπόλαυσις τῶν δικαίων, ἧς γένοιτο κλπ.

Πρόκειται ἐπίσης περὶ ἐπικηδεῖου, δὲν ἀναφέρεται ὅμως ἐνταῦθα ὀνομαστικῶς ὁ θανάων. Ἐν σ. 357 φέρεται ἡ προσφώνησις «*πανιερώτατε ἡμῶν αὐθέντα καὶ δέσποτα*», ὁμοίως δὲ καὶ ἐν σ. 358 «*πανιερώτατε δέσποτα*» (πρβλ. καὶ προηγουμένην ὑπ' ἀριθ. 30 ὁμιλίαν).

32) (σ. 381 - 385) *Νεκταρίου Ἱεροσολύμων* ὅτε *πρῶτον ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν χειροτονηθεὶς ὡς Ἱεροσολύμων πατριάρχης* ἦν δέ, ὅτε ἐλέγετο ὁ παρῶν λόγος, *πατριάρχης Διονύσιος ὁ ἐξ Ἄνδρου*⁵⁶. Ἰnc. *Τί τοῦτο, παναγιώτατε καὶ θεοπρόβλητε ἀδελφὲ καὶ δέσποτα...* — Des. *ἢ κἄν νὰ μᾶς δώσῃ ὑπομονὴν νὰ φέρωμεν γενναίως τὰ ἐπισυμβαίνοντα, ὅτι αὐτῷ πρέπει δόξα, κράτος, τιμὴ καὶ—*

Ἐξεδόθη, λίαν ἀμελῶς ὅμως, ἐκ τοῦ ἡμετέρου κώδικος ὑπὸ Γεωργ. Σπυριδικῆ⁵⁷, περιέχεται δὲ καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2778 κώδικα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (σ. 1 - 9)⁵⁸.

Ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὁμιλία εἶναι ἡ πρώτη ἣν ἐξεφώνησεν ἐπισήμως ἐνώπιον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Διονυσίου (Γ') ὁ Νεκτάριος ἅμι ἀφικόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσαν τὸ ἐτόμενον ἔτος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις χειροτονίας αὐτοῦ, ἦτοι τὸ 1662, περιοδείαν εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι εἰς Κωνσταντινοῦπλιν ἀφίκετο κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους τούτου⁵⁹. Ὁ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ ὁμιλία οἰκουμενικὸς πατριάρχης Διονύσιος Γ' ὁ Βαρδαλῆς (1662 - 1665), εἰς ὃν εἶναι ἀφιερωμένη καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 29 ὁμιλία⁶⁰, συνεδέετο, φαίνεται, δι' ἰδιαιτέρας φιλίας μετὰ τοῦ Νεκταρίου. Ὑπὸ τοῦ ἐκδότου χαρακτηρίζεται ἡ ὁμιλία

⁵⁶ Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι γεγραμμένη διὰ χειρὸς Δοσιθέου Ἱεροσολύμων.

⁵⁷ Γεωργιὸς Σπυριδικῆς, Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἀνέκδοτα, «*Νέα Σιών*», τόμ. 2 (1905), σ. 900 - 911 (τὸ κείμενον ἀπὸ σ. 903 κ. ἐξ.). Τα πολλὰ καὶ σοβαρὰ σφάλματα τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἦν ἀντιβίωμεν πρὸς τὸν κώδικα, καθιστοῦν ἀναγκαίαν τὴν ἐκ νέου ἐκδοσιν τοῦ λόγου.

⁵⁸ Βλ. περὶ τούτου ἠνωτέρω, σημ. 47.

⁵⁹ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Βυκουρεστίῳ, τόμ. 2, 1715, σ. 1209 (βιβλ. 1Β', κεφ. γ', § Γ') καὶ τοῦ αὐτοῦ, Παραλειπόμενα, ἐν Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. 1, ἐν Πιτρουπόλει, 1891, σ. 301.

⁶⁰ Βλ. περὶ τούτου ἠνωτέρω, σημ. 48 καὶ 51.

αὕτη τοῦ Νεκταρίου ὡς «τελεία ἀπεικόνισις τῆς βαθυτάτης συναισθη-
σεως, ἣν ἐκέκτητο περὶ τῆς δυσχερείας τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος ἐν τῇ
πραγματικῇ αὐτοῦ διεξαγωγῇ, ὡς καὶ τῆς συγχρόνου θλιβεραῦς κατα-
στάσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων»⁸¹.

Σημειωτέον ὅτι μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας φέρεται ἐν σ. 386 - 387
ἀρχὴ ἀνεπιγράφου καὶ κολοβῆς ὁμιλίας εἰς τὴν αἰμορροούσαν. Inc.
*Βλέποντας ἐκεῖνος ὁ καλὸς Ἰακώβ... Des. ἂν εἶναι ἀλήθεια, ἃς ἐξετά-
σωμεν, ἂν δορίζετε, ὀλίγον τὰ εὐαγγελικὰ λόγια.*

33) (σ. 387 - 402) Ἀνεπίγραφος (Ματθ. ια', 28). Inc. *Ἄν καλὰ
καὶ ὄχι τόσον εὐάρεστος, ὄχι τόσον δίκαιος ἄνθρωπος γὰ ἦτοτε ἐκεῖνος
ὁ Λάμεχ... — Des. ἐκεῖνος ὁποῦ ἐδῶ σοῦ τόσσει ἀνάπαισαι ἀπὸ τὰς
ἀμαρτίας σου, ἐκεῖ γὰ σὲ κάμη κληρονόμου τῆς βασιλείας του.*

34) (σ. 402 - 413) Τῆ ἑορτῇ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. 1651 Ἰανουα-
ρίου 18 (Ματθ. ε', 14). Inc. *Ἦτοτε κατὰ ἀλήθειαν εἰς ὄλον τὸν κό-
σμον τοῦτον... — Des. καὶ γὰ ἀκούσωμεν γὰ μᾶς κραζῆ λέγοντας κα-
θενὸς ἀπὸ τοῦ λόγου μας, εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, εἴσελθε εἰς τὴν
χαρὰν τοῦ κυρίου σου, ἧς γένοιτο κλπ.*

35) (σ. 424 - 438) 1660 Δεκεμβρίου 6. Ἐρρέθη ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν
τῷ ναφ τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς τὸ ῥητὸν «ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς»
(Ἰωάνν. ι', 11). Inc. *Ἐκεῖνη ἡ μέλισσα ἡ φλόπος... — Des. ἀλλὰ
γὰ μᾶς ἀξιώση γὰ ἀκούσωμεν τὴν σπλαγχνικὴν καὶ γλυκεῖαν φωνήν...
δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην
ὑμῖν βασιλείαν, ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι πάντας ἡμᾶς... νῦν καὶ εἰς τοὺς
ἀπεράντους αἰῶνας ἀμήν ἀμήν ἀμήν.*

Ἡ ὁμιλία ἐξεφωνήθη ἐν Κούφῳ ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου Ἀλε-
ξανδρείας, πρὸς ὃν εὑρηται ἐγκωμιαστικὴ ἀποστορικὴ ἐν προοιμίῳ (σ.
424 - 425)⁸²; καθὼς καὶ ἐν τέλει (σ. 436 - 437)⁸³ αὐτῆς (πρὸβλ. καὶ τὴν

⁸¹) Γ'. Σπυριδάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 902.

⁸²) «... Ἄλλ' ὦ μακαριώτατε καὶ θεοτίμητε δέιπτα, θεία καὶ ἱερὰ κορυφή,
ποιμὴν θεοπρόβλητε τῶν λογικῶν τοῦ Χριστοῦ θυμαμάτων, ζωῶν καὶ ἔμφυτων εἰ-
κῶν τοῦ Χριστοῦ, ἐσὺ εἶσαι, λέγω, ἡ θεία καὶ ἱερὰ τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μέλι-
σα, ὅπου ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ καὶ ἀνθισμένα δένδρα τῶν ἀρετῶν σου συνά-
σεις τὸ μέλι τὸ πνευματικόν..., ἀλλὰ ἐκαταδέκτης μετὰ τὴν χριστομίμητόν σου ταπει-
νωσιν γὰ κατέβης τόσον χαμηλὰ εἰς τὸ ἐδικόν μου ὑποκείμενον, ὅπου σιμὰ εἰς τοὺς
ἄλλους ὡσάν ἓνα χθαμαλὸν καὶ μικρὸν θυμάρι εὐρίσκομαι, γρῦνοντας καὶ ζητών-
τας ἀπὸ λόγου μου τὸ μέλι τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας...» κλπ.

⁸³) «... Τοῦτα εἶναι λοιπόν, μακαριώτατε καὶ παναγιώτατε δέσποτα, τὰ ἰδιώ-
ματα τοῦ καλοῦ προβάτου ὅπου εἶναι εἰς τὴν μάνδραν τοῦ Χριστοῦ, ὅσον ἡμεῖς ἐδυ-
νήθημεν σήμερον μετὰ τὴν ἀμαθῆ μας γλώσσαν καὶ μετὰ τὴν ὀλιγνίαν μας ἐπιστήμην γὰ
εἰπούμεν εἰς τὸν ἱερόν τοῦτον σύλλογον, τὸ ἱερώτατόν σου ποιμνιον...: ἡ ἐνάρετός

ὕπ' ἀριθ. 4 ὀμιλίαν). Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας τῷ 1660, ὅτε φέρεται ἐκφωνηθεῖσα ἡ ὀμιλία, ἦτο ὁ Παῖσιος (1657 - 1677)⁶⁴. Ἡ πληροφορία τοῦ Νεκταρίου ὅτι οὗτος ἦτο «ἀναθρεμμένος εἰς τὰ καλὰ ἦθη» τοῦ προκατόχου του Γερασίμου (τοῦ Σπαρταλιώτου, 1620-1636) δὲν δύναται νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ἄλλοθεν, διότι οὐδὲν γινώσκουμεν περὶ τοῦ Παΐσιου πρὸ τῆς εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐκλογῆς του⁶⁵. Ἡ πληροφορία θὰ ἤρμοζε καλύτερον προκειμένου περὶ τοῦ προκατόχου τοῦ Παΐσιου Ἰωαννικίου τοῦ Διοδίου (1645 - 1657), διότι οὗτος πράγματι ἐχρημάτισεν ἀρχιδιάκονος τοῦ Γερασίμου, ὅστις ἦτο ἀνάδοχός του καὶ ἐχειροτόνησεν αὐτὸν πρεσβύτερον⁶⁶. Ἀλλ' ὁ Ἰωαννίκιος ἦτο δεδηλωμένος ἐχθρὸς τοῦ Νεκταρίου⁶⁷ καὶ εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἐνεκωμιάσθη ποτὲ ὑπ' αὐτοῦ· ἐξ ἄλλου αἱ χρονολογίαι δὲν συμβιβάζονται⁶⁸.

36) (σ. 438 - 451) Ἀνεπίγραφος [=Εἰς τὴν δ' Κυριακὴν τῶν νηστεϊῶν] (Μάρκ. θ', 17 - 31). Ἰνσ. "Ἄν καλὰ καὶ ἡ πίστις νὰ δύναται πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα νὰ ἐνεργήσῃ καὶ νὰ κάμῃ (καθὼς τὴν πα-

---

σου πολιτεία μὲ τὰ ἔργα τῶν ἀρετῶν σου ἤμπορεῖ νὰ πληρώσῃ τὸ ἔλλειψος τοῦ ἡμετέρου λόγου. Διότι βέβαια... διακυβερινῶς τούτην τὴν μάνθραν καὶ τὰ λογικὰ πρόβωτα τοῦ Χριστοῦ καὶ πάντα πηγαίνεις ἐμπροσθὰς γινόμενος τύπος καὶ παράδειγμα τῆς ἀρετῆς... διατὶ καθέννας, στοχαζόμενος εἰς τὴν ἐνάρετόν σου πολιτείαν, διδάσκειται εἰ τι ἀρετὴν θέλει... ἂν θέλῃ νὰ διδαχθῇ πραότητα, εἰς τὴν καθάραν σου καρδίαν τὴν εὐρίσκει ζωγραφισμένην, ἂν θέλῃ ἐγκράτειαν, καὶ ποῖος δὲν τὸ ἐγνώρισε πὼς ἐκ νεαρῶς σου ἡλικίας τὴν ἐγκράτειαν ἐπαιδεύουσον, ἀναθρεμμένος εἰς τὰ καλὰ ἦθη τοῦ ἀβραμαίου ἐκείνου γέροντος, τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Γερασίμου, οὗ καὶ διάδοχος, ὡσεὶ τῆς ἀρετῆς, οὕτω καὶ τοῦ θρόνον δικαίᾳ ψήφῳ τοῦ πνεύματος ἐγίνες, ἂν θέλῃ ἀγάπην, καὶ ὅλος εἶσαι ἀγάπη. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ἐγὼ ὁ λίγων καὶ τὸ εὐγενὲς τοῦτο ἀκροατήριον παρακαλοῦμεν τὴν καθάραν σου ψυχὴν...» κλπ.

⁶⁴) Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62 - 1934), Ἀλεξάνδρεια, 1935, σ. 710 - 715.

⁶⁵) Αὐτόθι, σ. 710.

⁶⁶) Αὐτόθι, σ. 699.

⁶⁷) Πρὸβλ. τὰ κατ' αὐτοῦ γραφόμενα ὑπὸ Νεκταρίου, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας Ἐνετήσι, 1677, σ. 219 - 220. Τοῦναντίον ὁ Νεκτάριος (αὐτόθι, σ. 221) ἐκφράζεται εὐμενῶς περὶ τοῦ Παΐσιου.

⁶⁸) Τὴν χρονολογίαν 1660 τῆς ὀμιλίας θὰ ἠδύνατό της ν' ἀμφισβητήσῃ, ἂν ἐξελάμβανε τὰ ἐν αὐτῇ γραφόμενα (βλ. ἀνωτέρω σημ. 63) ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἄμεσον διάδοχον τοῦ Γερασίμου, δηλαδὴ τὸν Μητροφάνην Κριτόπουλον (1636 - 1639). Ἀλλ' οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Γεράσιμον πολὺ ἀργά, μετὰ τὴν ἐξ Ἑσπερίας ἐπάνοδόν του, ἥτοι τεσσαρακονταετῆς ἤδη (βλ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ, σ. 690), δὲν ἦτο ἄρα «ἀναθρεμμένος» ὑπ' αὐτοῦ ὡς φέρεται ἐν τῇ ὀμιλίᾳ. Ἐπομένως οὐδεὶς σοβαρὸς λόγος συντρέχει ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν χρονολογίαν 1660.

βαπάνω Κυριακὴν ἐλέγαμεν) ... — Des. κατηγορεῖ ἐμένα καὶ τὸν ἄλλον καὶ ἐπαινεῖ τοῦ λόγου του, χαινεῖ καὶ ἐμὲ καὶ ὑμῶν τοῦ λόγου σου.

Ἡ ὁμιλία, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς αὐτῆς, δὲν ἔχει ἄμεσον χρονικὴν ἀκολουθίαν πρὸς τὴν προηγουμένην ὑπ' ἀριθ. 35. Τὸ δὲ τέλος τῆς δεικνύει ὅτι εἶναι κολοβὴ καὶ σφεραῖται ἐπιλόγου.

37) (σ. 452 - 462) *Εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον, ἐκδοθεὶς, εἰ καὶ μὴ κατὰ πάντα, Inc. Ἐκεῖνοι ὁποῦ ἱστοροῦσι, πανιερώτατε, εὐλαβέστατοι καὶ αἰδουσιμώτατοι, εἰστυτονοῦ τοῦ κόσμου τὰ μέρη .. — Des. ἂν θέλωμεν κἂν μετρίως νὰ ἀξιωθοῦμεν τῆς δόξης: ὁ τοῦ ἀξιόθῃ ἐκεῖνος, ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν... εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν ἀμήν ἀμήν.*

Ὁ λόγος ἐξεφωνήθη ἐν Ἀθήναις (προβλ. τὴν ἐν σ. 454 καὶ 455 προσφωνήσιν «ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι») κατὰ τὴν ἑσπέρην τοῦ πολιοῦχου ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (3 Ὀκτωβρίου). Δέον νὰ τιχθῇ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις διατριβῆς τοῦ Νεκταρίου, ἦτοι περὶ τὸ 1645⁹⁹. Φαίνεται ὅτι ἐλέχθη ἐνώπιον τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν (προβλ. τὴν ἀνωτέρω ἐν ἀρχῇ προσφωνήσιν «πανιερώτατε» καὶ σ. 459: «εἰς τὴν αὐριανὴν τράπεζαν, τὴν ὁποῖαν θέλει εἰσέλθει, κατὰ τὴν συνήθειαν, ὁ πανιερώτατος δεσπότης μας...») καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις κληρικῶν (προβλ. σ. 452: «εὐλαβέστατοι καὶ αἰδουσιμώτατοι, ... πρέπει καὶ καθένας ἀπὸ τὴν ἀγιωσύνην σας σήμερον... εἶναι ἄξιον καὶ ἡ ἀγιωσύνη σας...» κλπ.). Εἶναι γνωστὸν ὅτι μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἦτο τότε δημοφιλὴς καὶ δραστήριος κληρικός, ὁ ἀπὸ Διευλείας καὶ Τυλιαντίου Δανιὴλ (1636 - 1655)¹⁰⁰.

Τὸ ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ λόγου φερόμενον «ἐκδοθεὶς, εἰ καὶ μὴ κατὰ πάντα» δὲν εἶναι ἐντελῶς σαφές· οὐδεμίαν τοῦλάχιστον ἔκδοσιν τοῦ λόγου εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστή.

38) (σ. 463 - 468) *Νεκταρίου Ἱεροσολύμων εἰς Γεώργιον τὸν Κορέσιον, ἐν Χίῳ¹¹. Inc. Δὲν ἔλειπεν ποτέ, ἀλλὰ οὔτε θέλει λείπειν ἡ πλουσιόδωρος καὶ παντευργέτις καὶ ὑπεράπειρος καὶ ἀτίδως ἐκείνη ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ... — Des. ὁποῦ δὲν εἶναι ἄλλο ὁ τόπος τῆς χλόης καὶ τὸ ὄδω τῆς ἀναπαύσεως παρὰ ἡ οδοῦνις βασιλεία, ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι.*

⁹⁹) Βλ. ἀνωτέρω τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 ὁμιλίαν.

¹⁰⁰) Βλ. Δημητρίου Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, τόμ. 2, ἐν Ἀθήναις, 1890, σ. 156 κ. ἐξ. καὶ Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, πρόλογος Δ. Γρ. Καμπούρογλου, ἐν Ἀθήναις, 1928, σ. 56 - 60 καὶ 111.

¹¹) Ἡ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη διὰ χειρὸς Δοσιθεοῦ Ἱεροσολύμων.

Ὁ λόγος ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως¹² ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 130 κώδικος (17ου αἰ.) τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων, περιέχοντας τὰ θεολογικά συγγράμματα τοῦ Γεωργίου Κορεσίου¹³. Κατὰ τὸν ἐκδότην, τὸ εἰς τὸν Χίον τοῦτον λόγιον¹⁴ ἐγκώμιον τοῦ Νεκταρίου «ἐξεφωνήθη εἰς Χίον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κορεσίου καί, ἐὰν μὴ ἀπατῶμαι, νομίζω ὅτι αἱ ἐν τῷ ἐγκωμίῳ ὑπερβολικαὶ ἐκφράσεις εἰσὶν ἐπαρκεῖς νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀπήγγειλεν αὐτὸ πρὸ τῆς εἰς τὴν πατριαρχίαν ἀνυψώσεώς του, ἐν ἀκμῇ νεανικῆς δράσεως, καθ' ἣν ἡ νεότης μεγαλοποιεῖ τὰ περὶ αὐτὴν πράγματα»¹⁵. «Ὅτι πράγματι ἐν Χίῳ ἐξεφωνήθη ὁ λόγος ὡς ἐπιμνημόσυνος εἰς τὸν ἤδη τεθνεῶτα Γεώργιον Κορέσιον προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς του¹⁶ καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου του¹⁷. Νέος ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ὁ Νεκτάριος ὅτε ἐξεφώνησε τὸν λόγον, διότι ὁ Κορέσιος, οὗ τὸ ἀκριβὲς ἔτος τοῦ θανάτου ἀγνοοῦμεν, ἔζη πάντως εἰσέτι τῷ 1654¹⁸, ὅτε ὁ Νεκτάριος ἦγεν ἡδὴ τὸ 52ον ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ μεθ' ὃ ἔτος δέον νὰ τάξωμεν τὴν συγγραφὴν τοῦ ἐγκωμίου· αἱ ἐν αὐτῷ λοιπὸν ὑπερβολικαὶ ἐκφράσεις δέον ν' ἀποδοθοῦν οὐχὶ εἰς τὴν νεότητα, ἀλλ' εἰς τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν ὃν ἔτρεφεν ὁ συγγραφεὺς πρὸς τὸν Κορέσιον ὡς ἓνα τῶν σθεναρωτέρων ὑπερμάχων τῆς ὀρθοδοξίας καὶ σοβαρωτέρων πολεμίων τοῦ

¹²) Νεκτάριον Ἱεροσολύμων ἐγκώμιον εἰς Γεώργιον τὸν Κορέσιον ἐκδιδόμενον ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΔΙΕΕ, τόμ. 3 (1889), σ. 521 - 528.

¹³) Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Α', ἐν Πετρούπολει, 1891, σ. 222.

¹⁴) Βλ. περὶ τούτου τὴν μελέτην τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ἀμάντου, Γεώργιος Κορέσιος, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 46 (1935), σ. 191 - 204 (= Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 1566 - 1822 (Σχολεῖα καὶ λόγοι), Πειραιεύς, 1946, σ. 81 - 93) πρόσθετος καὶ Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου, Ἐπιστολὴ Γεωργίου Κορεσίου πρὸς Θεόφιλον Κορυθαλέα, «Ἐκκλησία», τόμ. 14 (1936), σ. 282 - 283, 298 - 300 καὶ 313 - 315.

¹⁵) ΔΙΕΕ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 521.

¹⁶) Πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἐξ οὗ ἐξεδόθη Ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου: «Τοῦ μακαριωτάτου καὶ σοφωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων κυρίου Νεκταρίου ἐγκώμιον εἰς τὸν μακάριον Γεώργιον Κορέσιον τὸν Χίον».

¹⁷) Πρβλ. τὰ ἐν τέλει τῆς § 6 λεγόμενα (ΔΙΕΕ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 528): «...δὲν εἶναι τοῦτος ὁποῦ ἔστησεν ἑδῶ διδασκαλεῖα σοφώτατα, δὲν ἐτελείωσε μαθητὰς, δὲν ἐκατέστησεν εἰς τὸ ὑπὲρ τῆν θραυμαστὴν πατριδα τοῦ ἁμβωνας καὶ δὲν ἀνέβασεν εἰς αὐτοὺς σοφοὺς διδασκάλους καὶ ἐπιστήμονας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄλλοι τὸ κοινὸν χρέος ἐξεπλήρωσαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν μεταβιβάσθησαν καὶ ἄλλοι μετ' ἐμᾶς καθ' ἡμέραν εὐρίσκονται καὶ μετὰς διδασκαλίας τῶς τὸν χριστιανισμόν τοῦτον τῆς Χίου λαὸν καὶ πολλοὺς ἄλλους φωτίζουσιν;».

¹⁸) Κ. Ἀμάντου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 85 καὶ 93.

παπισμοῦ¹⁹. Μετὰ τὸ 1654 ὁ Νεκτάριος, διαμένων ἐν Σινᾷ ἢ Αἰγύπτῳ, δὲν ἐταξίδευσεν εἰ μὴ μόνον ἀφ' οὗ ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (1661) καὶ ἠθέλησε νὰ μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ 1662. Κατὰ τὴν μετάβασίν του ὅμως ταύτην ἠκολούθησεν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Δοσιθεὸς, τὴν διὰ ξηραῖς ὁδὸν ἀπὸ Ἀτταλείας μέχρι Προύσης²⁰, δὲν διῆλθεν ἄρα οὐδὲ τότε ἐκ Χίου. Μόνον δὲ κατὰ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπάνοδον αὐτοῦ ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν ὅτι διῆλθε διὰ τῆς Χίου τῇ 13 Αὐγούστου 1665²¹. Φαίνεται λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι τότε ἀπήγγειλε τὸ ἐγκώμιον²².

39) (σ. 468 · 471) *Τίς ὁ σταυρὸς ὃν αἴρειν καὶ ἀκολουθεῖν Χριστῷ προτιρεπόμεθα. Inc. Ἀὐτὸν ἢ ἀποστροφὴ τῆς ἐνηδόχου ζωῆς ἐν θλίψει βὸν ἢ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀκινήσια... —Des. μόνον δούλους τῷ Θεῷ καὶ ἔχε εἰτοιμητὴν τὴν ψυχὴν σου εἰς πειρασμόν, διὰτι μακάριοι ἐστὲ ὁ— χαιρετε καί—*

Πρόκειται περὶ σχεδίου μᾶλλον ἢ περὶ ἀνεπτυγμένης δμιλίας. Ἡ ἀρχὴ εἰς γλῶσσαν ἀρχαίαν, ἢ συνέχεια εἰς δημοτικὴν. Φράσεις διακεκομμέναι, δίκην ἐπιγραφῶν κεφαλαίων, ὡς καὶ ἐν ἀριθ. 14. Πιθανώτατα εἶναι καὶ αὕτη τοῦ Νεκταρίου, μολοντί οὐδεμίαν σημείωσιν περὶ τοῦ συγγραφέως φέρει.

40) (σ. 471 - 481) Ἀνεπίγραφος (Ἰωάνν. α', 49). Inc. *Διὰ τὴν δείξῃ ὁ Θεὸς τὸ μεγαλεῖον, τὴν ὑψηλότητα καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ ἔργου του... —Des. καὶ τέλος πάντων νὰ ἀξιῶση πάντας τῆς ἐπουρανίου αὐτοῦ βασιλείας ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν, ὃ πρέπει πᾶσα δόξα—*

Ἐκ τῆς ἐν ἐπιλόγῳ (σ. 481) ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς προσκυνητὰς τῶν Ἀγίων Τόπων²³ (πρβλ. καὶ κατωτέρω τὴν ὑπ' ἀριθ. 44 δμιλίαν)

¹⁹) Ὁ Νεκτάριος ὁμολογεῖ τὸν Κορέσσιον διδάσκαλον αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον του «De artibus quibus Missionarii Latini...utuntur», Londini, 1729, σ. 48 («in doctissimo Coressio praesceptore nostro»), ἔγραψε δὲ καὶ ἐπίγραμμα εἰς αὐτὸν ἐκδοθὲν ὑπὸ Κυρὶλλου Ἀθανασιάδου, ἐν περιόδ. «Σωτήρ», τόμ. 13 (1890), σ. 211 καὶ ὀρθότερον ὑπὸ Ἰωάννου Σακελλίωτος, Πατριαρχὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνησιν, 1890, σ. 155.

²⁰) Δοσιθεῖου Ἱεροσολύμων, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, τόμ. 2, σ. 1209.

²¹) Τοῦ αὐτοῦ, Παραλειπόμενα, ἐν Ἀ. Παπαδοπούλου - Κερாமέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. 1, σ. 304.

²²) Ἐάν οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, τότε ἡ χρονολογία αὕτη (13 Αὐγούστου 1665) ἔχει σημασίαν, διότι προσδιορίζει καὶ τὸν terminus ante quem διὰ τὸν θάνατον τοῦ Κορεσίου, ἀκαθόριστον μέχρι τοῦδε (βλ. Κ. Ἀμαντογ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 93).

²³) «... Ἐν ἄλλοις καιρῶν, εὐλογημένοι ἄρχοντες καὶ προσκυνηταί, δὲν ἐκάμετε

προκύπτει ότι η διμιλία ξεφωνήθη υπό του Νεκταρίου ἐν Ἱεροσολύμοις μετὰ τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνάρρησιν αὐτοῦ.

41) (σ. 482 - 484) Ἀνεπίγραφος (Ματθ. ι', 1). Inc. Ἄλλὰ μὲ τίνα ἄλλον τρόπον, ἄνθρωπε, ἤθελες λάβει αἰσθησθῆναι... — Des. τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον τὸ ὑπὲρ φύσιν καὶ ὄχι κατὰ φύσιν, καθὼς φησὶ ὁ Ἑβραῖος, τὸ νὰ γεννήσῃ παρθένος γυναῖκα, χωρὶς πλησιασμὸν ἀνδρός.

Πρόκειται περὶ ἀρχῆς κολοβῆς διμιλίας.

42) (σ. 484 · 495) *Εἰς τὴν τοῦ σπύρου παραβολὴν* [= Εἰς τὴν δ' Κυριακὴν Λουκᾶ] (Λουκ. ιγ', 5 - 15). Inc. Ἀπίστος καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου τούτου... — Des. τὸν ἑκατονταπλάσιον μισθὸν ὁποῦ μᾶς τάσσει ἀπίος ὁ καλὸς γεωργὸς ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὴν μακαρίαν ζωὴν, ἧς γέν—

43) (σ. 495 · 499) *Νεκταρίου εἰς ἀρραβῶνας ἐν Κωνσταντινουπόλει*⁸⁴. Inc. Καὶ αὐτὴ ἡ φύσις, παναγιώτατε καὶ λογιώτατε οἰκονομικῆ πατριάρχῃ, πανιερώτατε καὶ θεοσεβέστατε ἀρχιερεῖς καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, πανευγενέστατοι καὶ ἐπιφανέστατοι ἀρχόντες καὶ τὸ λοιπὸν ἅπαν συνάθροισμα, καὶ αὐτὴ ἡ φύσις, λέγω,... — Des. καὶ εὐδαιμονίαν τῶν ἐκλαμπροτάτων καὶ εὐσεβεστάτων τούτων ἀθλητῶν τῶν γεννητῶρων τως, εἰς μακρὰν διαδοχὴν τοῦ γένους αὐτῶν ἀμὴν. ἀμὴν. ἀμὴν.

Ἡ διμιλία ξεφωνήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνώπιον τοῦ οἴκου μενικῶ πατριάρχου, τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων ἐπὶ τῇ μνηστείᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, υἱοῦ τοῦ Ράδουλα βοεβόδου, μετὰ τῆς Αἰκατερίνης, θυγατρὸς τοῦ Δούκα βοεβόδου⁸⁵.

καθαρὰν μετάνοιαν καὶ ἐξομολόγησιν, κἂν τῶρι ὁποῦ ἐβγήκατε ἀπὸ <τὴν> πατριδάσας, ἀπὸ τὰ ἀρχοντικάσας καὶ ἐβγήκατε ἀπὸ τὴν σκῆν καὶ τὸν ἥσκιον τῆς σκῆς, ἀπὸ τὴν σκοτίαν τῶν κοσμικῶν φροντίδων καὶ ἤλθατε πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ εἶδτε τὰ μυστήρια τοῦ Χριστοῦ, ὁποῦ ἔκαμεν εἰς τούτους τοὺς ἱερούς καὶ ἀγίους τόπους, τὴν ἁγίαν Βηθλεὲμ, τὸν Ἰορδάνην, τὸν ἅγιον τοῦτον Ἰολγοῦθ... καὶ τὸν ἀγιώτατον τοῦτον Τάφον...» γλπ.

⁸⁴) Ἡ ἐπιγραφή ἰδιόχειρος Δοσιθέου Ἱεροσολύμων.

⁸⁵) Πρβλ. τὴν ἐν σ 497 ἐνδιαφέρουσαν περιεκτικὴν τῆς διμιλίας: «Τούτῃ λοιπὸν ἡ διάθεσις τῆς μνηστείας καὶ τοῦ ἀρραβωνίσματος εἶναι ἡ αἰτία ὁποῦ συνεκροπήθη ὁ παρὼν σύλλογος ἢ, νὰ εἰπῶ λαμπρότερον, ἡ παρῶσα πανήγυρις, καὶ ὅσον πλουσία καὶ ὅσον λαμπρὴ, ὅσον περιφανὴς καὶ ἐξαιρέτος, κεκοσμημένη μὲ τὸ ἐξαιρέτων καὶ ἀξιοματικώτερον τάγμα τῆς Ἐκκλησίας, στολισμένη μὲ τὸ καθ' ὑπεροχὴν εὐγενέστατον ἄθροισμα τῶν εὐγενῶν τούτων ἀνδρῶν Λαμπρῶντε περισιότερον τὴν πανήγυριν καὶ παρουσία ἀνδρῶν σοφῶν καὶ ἐπιστημόνων, οἱ ὅποιοι κατὰ ἀλήθειαν οὐδέποτε δὲν ἤθελαν εὖρει ἄλλην ὑπόθεσιν μεγαλύτην νὰ δείξωσιν τὴν δύναμιν τοῦ ἱστορικοῦ τως λόγου καὶ τὸν βαθύρροα (sic) ποταμὸν τῆς σοφίας τως, ὡσὰν τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν, νὰ εἰποῦσι καὶ νὰ ἐπαινέσωσι τὰ συνδρομῶντα εἰς τὴν μνη-

Ὡς γνωστόν, ὁ Ράδουλ βόδας (ὁ Στριδάς) ἐχρημάτισεν ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας ἀπὸ 1665 - 1669, ὁ δὲ Δούκας βόδας (ὁ Ἀρβανίτης) τῆς Μολδοβίας ἀπὸ 1666 - 1668 (τὸ α') καὶ ἀπὸ 1669 - 1673 (τὸ β'). Ἡ μνηστεία λοιπὸν θὰ ἐγένετο μεταξὺ 1666 καὶ 1668, ὅτε ὄντως ὁ Νεκτάριος εὗρίσκειτο ἐν Κωνσταντινουπόλει. Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν προχείρως ἂν ἡ μνηστεία αὕτη εἶναι γνωστὴ καὶ ἄλλοθεν⁸⁶.

44) (σ. 499 - 506) Ἀνεπίγραφος [=Εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Τυροφάγου] (Ματθ. ζ', 14 - 21). Ἰnc. *Γ'λυκὸν προῶγμα εἶναι ἡ νηστεία εἰς τοὺς ἀνθρώπους...* —Des. *ἀνακαινισθήτω ὡς αἰτοῦ ἡ νεότης σας, διὰ νὰ ἀξιωθῆτε νὰ ἰδῆτε τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστάντα καὶ εἰς οὐρανὸς ἀνερχόμενον, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰ.*

Ἐν ἐπιλόγῃ (σ. 505 καὶ 506) εὗρηται ἀποστροφὴ εἰς τοὺς προσκυνητὰς τῶν Ἀγίων Τόπων μετ' ἐγκωμίου τῆς πόλεως Ἱερουσαλήμ⁸⁷, ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι ἡ ὁμιλία ἐξεφωνήθη ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐκ τῆς αὐτόθι μνείας ἐτέρου πατριάρχου Ἱεροσολύμων⁸⁸ δὲν δύναται ἐν τούτοις νὰ ὀρισθῆ ἑπακριβῶς μετὰ βεβαιότητος ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐγέ-

---

στειαν ἐκλαμπρότατα καὶ εὐσεβέστατα ὑποκείμενα. Ἀλλὰ κατὰ φιλόσοφον ἦθος καὶ ὡς ἀληθῶς φιλόσοφοι μετριοφρονοῦντες σιωπῶσιν καὶ ἐμοὶ τῷ γηραιῷ καὶ ἀδυνάτῳ τὰς ἀφορμὰς τοῦ λέγειν συνεχώρησαν, ὅχι προτιμῶντες τὴν ἰδικήν μας γλῶσσαν ἀπὸ τὴν ἰδικήν τως σοφωτάτην καὶ ρητορικὴν εὐστομίαν, ἀλλ' ὡς παῖδες πνευματικοὶ καὶ εὐγνώμονες φιλοστόργῳ πατρὶ χαριζόμενοι. Ἐπειδὴ λοιπὸν, ὃ ἱερώτατον καὶ σεμνότατον ἄθροισμα, εἰς κάθε πνευματικὸν μυστήριον θεωρεῖται ὕλη καὶ εἶδος,.... ὕλη καὶ ὑποκείμενον τοῦ σημερινοῦ ἀρραβωνίσματος ὁ ἐκλαμπρότατος κύρ Ἀλέξανδρος, υἱὸς τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἐκλαμπροτάτου αὐθεντοῦ Ἰω. Ράδουλα βοβόνδα, ὁ ὁποῖος ἀρραβωνίζεται τὴν ἐκλαμπροτάτην κυρίαν Αἰκατερίνα, θυγατέρα τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἐκλαμπροτάτου αὐθεντοῦ Ἰω. Δούκα βοιβόνδα, καὶ τὰ δύο τοῦτα πρόσωπα τὰ ἀρραβωνιζόμενα, νεοθαλῆ ἔτι τὴν βλάστησιν ἔχοντα...» κλπ.

⁸⁶) Ὁ Καισάριος Δαπόντιες, Χρονογράφος, παρὰ Κ. Ν. Σάθρα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 3, ἐν Βενετία, 1872, σ. 24 - 25, ἀναφέρειν γεγονότα τοῦ 1679, ὁμιλεῖ περὶ τῆς παρ' ὀλίγον διαλύσεως τῆς μνηστείας τῆς θυγατρὸς τοῦ Δούκα βόδα Αἰκατερίνης μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ράδουλ βόδα, ὃν ὁμως υἱὸν ὀνομάζει «Στεφανίτζα» καὶ οὐχὶ Ἀλέξανδρον. Δὲν γνωρίζομεν ἂν πρόκειται περὶ τῶν αὐτῶν προσώπων.

⁸⁷) «...φανερὸν εἶναι εἰς τὴν αὐθεντίαν σας, θεοφιλέστατοι προσκυνηταί, ὅτι... ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων Χριστὸς ὁ Θεὸς τὸν θρόνον του εἰς τὴν γῆν δὲν τὸν ἔχει ἄλλοῦ, παρὰ εἰς τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία...» κλπ.

⁸⁸) «...διὰ τοῦτο χαίρεσθε ἡ ἐντιμότης σας, ὅτι, ὡσὰν φρόνιμος οἰκονόμος, ἐθησαυρίσατε εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. Εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ὅχι μέσα εἰς τὴν γῆν στέκεται ὁ θησαυρὸς σας ἐδῶ ἀδαπάνητος, φυλαγμένος καλὰ· ἔχετε τὸν μακαριώτατον πάντοτε προσευχόμενον μὲ ἀνοικτὰ χεῖρα ὡσὰν τὸν Μωϋσῆν ἐπάγω εἰς τὸ ἄρος τῆς Σιῶν. .. ἔχετε τοὺς πατέρας καὶ τοὺς πτωχοὺς, τοὺς ὁποίους ἐλεήσατε, προσευχομένους μαζί μὲ τὸν δεσπότην...».

νετο ή ομιλία, διότι ένδέχεται και πρό τής πατριαρχίας του Νεκταρίου (1661) να έξεφωνήθη, ήτοι επί Παϊσίου (1645 - 1660), εις δν και ένκόμιον έποίησεν ό Νεκτάριος⁸⁹, αλλά και μετά την από τής πατριαρχίας παραίτησιν αυτού (1669), ήτοι επί Δοσιθέου τό δεύτερον τούτο είναι πάντως πιθανώτερον. Προβλ. και την ομιλίαν ύπ' άριθ. 40.

45) (σ. 511 - 526) 'Ανεπίγραφος [= Είς την ε' Κυριακήν Λουκά] (Λουκ. ις', 19 - 31). Inc. *Εύρισκόμενος εκείνος ό πατριάρχης 'Ιακώβ εις τό ξοχστον γήρας... Des. καθαράν από κάθε σαρκικήν προσπάθειαν και τότε να εισδεχθῆ εις τας αιωνίους αναπαύσεις, εις την οθράνιον βασιλείαν, εις τούς κόλλους του 'Αβραάμ μετά του Λαζάρου' ών γένοιτο.*

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

[Οί άριθμοί δεικνύουν τας όμιλίαις· οί έν παρενθέσει τας ύποσημειώσεις]

Α. ΤΩΝ ΙΝCΙΡΙΤ ΤΩΝ ΟΜΙΛΙΩΝ

'Αλλά με τίνα άλλον τρόπον... 41	Δέν ελειψεν ποτέ, αλλά ούτε θέλει λείψειν ή πλ-υσιόδωρος... 38
'Αναγινώσκομεν εις την θείαν και ιεράν γραφήν... 1	Δέν ήξυρον τό άποβησόμενον... 6
'Ανίσως και εκείνη ή δεσποική φωνή... 11	Λιαβιάζοντας και περνώντας... 10
'Ανίσως και οί άνθρωποι του κόσμου τούτου... 42	Διά να δείξη ό Θεός τό μεγαλειον... 40
'Ανίσως και όπόταν ό αισθητός του τος... 7	'Εκείνη ή μέλισσα ή φιλόπονος... 35
'Αν καλά και ή πίστις... 36	'Εκείνοι όποιο Ιστοροῦσι, πατιερώτατε... 37
'Αν καλά και όχι τόσοσ ενάρετος... 33	'Εκείνος ό πολυαθλος και πολυπαθής... 30
'Απέθανε ένα καιρόν... 13	'Εματαιώθησαν, εγελάσθησαν και ησχύνθησαν... 3 (προσθ)
'Αριστος και σαφέστατη διδασκαλία... 3	'Εξηλήθεν από δόξης εις δόξιν... 20
Αντός εκείνος ό 'Ιδιος Μωϋσῆς... 31	'Εταρωτίετο με μεγάλην φουρτούνα... 5
Βλέποντας εκείνος ό καλός 'Ιακώβ... 32 (προσθ)	Εύρισκόμενον τό σγράτεμα... 16
Βλέποντας ό παντέφορος εκείνος; όφθαλμός... 25	Εύρισκόμενος εκείνος ό πατριάρχης 'Ιακώβ... 4)
Γλυκύ πρόγμα είναι ή νηστεία... 44	'Ηκούσαμεν εις την περασμένην εορτήν... 19
Δέν είναι καμμία άμφιβολία... 28	'Ημτοροῦμεν, λέγω, και ήμεις σήμερον... 29
Δέν ελειψε ποτέ, αλλά μήτε θέλει λείψει (εὐγενέστατοι)... 8	'Ητονε κατά αλήθειαν... 34
	'Ητονε τόσοσ δυσπαράδεκτον... 9

⁸⁹) Τούτο έξεδόθη υπό Χρυσάνθου 'Ιεροσολύμων. 'Ιστορία και περιγραφή τής 'Αγίας Γῆς και τής 'Αγίας πόλεως 'Ιερουσαλήμ. 'Ενετίησι, 1728, σ. 125 - 134.

Καὶ αὐτὴ ἡ φύσις, παναγιώτατε... 43	Τίς ὁ σταυρὸς ὃν αἶρειν... 39
Καὶ ἓνα καράβιον... 15	Τρόπος τοῦτος πολλὰ τεχνικός... 26
Ὀλίγων καὶ πολλὰ ὀλίγων κέροδος... 22	Φυλάττοντας τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν τιμὴν... 2
Ὅποταν ἐκεῖνο τὸ πονηρὸν δαιμόνιον... 21	Ὡς καθὼς ἓνας ἀντάρτης καὶ ἀποστά-
Ὅποταν ἐκεῖνος ὁ μέγα πατριάρχης Ἰακώβ... 12	της ἐχθρὸς... 27
Ὅποταν μὲ ὑψηλὴν κακοβουλίαν... 24	Ὡς καθὼς ἓνας ἀντάρτης καὶ ἀποστά-
Ὅτι πάντοτε οἱ Ἐβραῖοι ἐφρεῦδοντο εἰς τὸν Χριστόν... 14	της καὶ φθονερὸς ἐχθρὸς... 23
Ὅχι μόνον ἀκριβέστατος... 4	Ὡς καθὼς (ἐθνεγένεστατοι), ὡς καθὼς λέγω... 17
Τί τοῦτο, πανισρώτατε... 32	Ὡς καθὼς οἱ γυμφευόμενοι... 18

B. ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΩΝ ΜΝΗΜΟΝΕΥΟΜΕΝΩΝ Εἰς τὰς ὁμιλίαις

Ἀλεξανδρεὺς πατριάρχης ἀνόνημος 44 4, 35	Ἱεροσολύμων πατριάρχης ἀνών. 44
Βαρδαλῆς Διονύσιος (οἴκουμ. πατρ.) 29, 32	Καστοριανὸς Μανολάκης 19
Γερμανὸς Λοκρὸς 19	Κορέσσιος Ιερόγιος 38
Δανιὴλ Ἀθηῶν 37	Κορυδαλεὺς Θεοφίλος 2
Διόδωρος Ἰωαννίκιος (πατρ. Ἀλεξ.) 35	Κριτόπουλος Μητροφάνης (68)
Δοσιθεὸς Ἱεροσολύμων 44, (41), (56), (1) (84)	Ἰαΐσιος Ἀλεξανδρεῖας 35
Δούκας (ἡγεμὼν Μολδοβίας) καὶ Αἰ- κατερίνα (θυγάτηρ του) 43	Παῖσιος Ἱεροσολύμων 44
Θεοδούλη (μοναχὴ) 30	Παρθένιος Α' ὁ Γέρων (οἴκουμ. πα- τριάρχης) (44)
	Ράδουλας (ἡγεμὼν Βλαχίας) καὶ Ἀ- λέξανδρος (υἱὸς του) 43
	Σπαρταλιώτης Γεράσιμος (πατρ. Ἀ- λεξ.) 35

Γ. ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΟΜΙΛΙΩΝ ΤΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ

Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος καταλόγου, ὀλίγων μόνον ἐκ τῶν 45 ὁμιλιῶν γνωρίζομεν, ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν ἢ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, τὸν τόπον ἢ καὶ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς καὶ ἐκφωνήσεως. Οὕτως, ἐκ μὲν τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν χρονολογημέναι ὑπάρχουν μόνον τέσσαρες, αἱ ὑπ' ἀριθ. 2, 13, 34 καὶ 35, ἐξ ἄλλων δὲ στοιχείων ἠδυνήθημεν νὰ ὀρίσωμεν τὴν χρονολογίαν ἑτέρων δώδεκα, καὶ δὴ τῶν μὲν ὑπ' ἀριθ. 19, 21, 29, 32, 38 μετ' ἀκριβείας, τῶν δὲ ὑπ' ἀριθ. 4, 10, 25, 37, 40, 43, 44 κατὰ προσέγγισιν· αἱ χρονολογίαι κυμαίνονται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1645 (ἀριθ. 2) μέχρι τοῦ 1670 (ἀριθ. 29). Ὡς πρὸς δὲ τὸν τόπον, οὗτος δηλοῦται μὲν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς εἰς ἑπτὰ ὁμιλίαις, τὰς ὑπ' ἀριθ. 2, 13, 29, 32, 35, 38 καὶ 43, συνάγεται

δὲ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 4, 19, 23, 25, 37, 40 καὶ 44 : οὕτω γνωρίζομεν ὅτι ἐκ τούτων ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἔξεφωννήθησαν ἑξ ὀμιλίας, αἱ ὑπ' ἀριθ. 13, 19, 23, 25, 32 καὶ 43, ἐν Ἱεροσολύμοις τρεῖς, αἱ ὑπ' ἀριθ. 29, 40 καὶ 44⁹⁰, ἐν Καίρῳ δύο, αἱ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 35, ἐν Ἀθήναις ἕτεροι δύο, αἱ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 37 καὶ ἐν Χίῳ μία, ἡ ὑπ' ἀριθ. 38.

Τὰ δεδομένα ταῦτα, ἂν καὶ ὀλίγα, ἐπιτρέπουν ἐν τούτοις εἰς ἡμᾶς νὰ συναγάγωμεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι αἱ ἐν τῷ κώδικι ὀμιλίας τοῦ Νεκταρίου δὲν συνετέθησαν πᾶσαι εἰς μίαν ὠρισμένην χρονικὴν περίοδον, οὐδ' ἔξεφωννήθησαν ἐν ἐνὶ τόπῳ, ἀλλ' ἀποτελοῦν συλλογὴν τῶν σημαντικωτέρων ἴσως ὀμιλιῶν αὐτοῦ ἃς ἔξεφώνησε κατὰ καιροὺς ἐντὸς μιᾶς εἰκοσιπενταετίας τοῦλάχιστον καὶ κατὰ τὰς εἰς διαφόρους τόπους περιοδείας αὐτοῦ. Οὕτως, ἐκ τῶν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐπιδεχόμενων χρονολογήσεων ὀμιλιῶν, κατὰ χρονολογικὴν τάξιν λαμβανόμενων, ἄλλαι μὲν ἀνήκουν εἰς τὴν πρὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων ἀνόδου αὐτοῦ (1661) περίοδον (ἀριθ. 2 (1645), 37 (περὶ τὸ 1645), 34 (1651), 35 (1660) καὶ 4), ἄλλαι εἰς τὴν τῆς πατριαρχίας (1661 - 1669) αὐτοῦ (ἀριθ. 32 (1662), 19 (1663), 38 (1665), 13 (1668), 25 (1663 - 5 ἢ 1668 - 9) καὶ 43 (1666 - 1668) καὶ ἄλλαι, τέλος, εἰς τὴν μετέπειτα (1669 - 1676) ἐποχὴν (ἀριθ. 29 (1670) καὶ 44) πιθανὸν φαίνεται ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἀδήλου χρονολογίας ὀμιλιῶν αἱ πλεῖσται ἀνάγονται εἰς τὴν περίοδον τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ, ὅτε παρείχοντο εἰς τὸν Νεκτάριον, ὥς ἦτο φυσικόν, συχνότεραι εὐκαιρία νὰ ὀμιλῇ ἐπ' ἐκκλησίας ἢ εἰς ἐπισήμους περιστάσεις.

Ἄν ἡ συλλογὴ αὕτη, οἷα φέρεται ἐν τῷ κώδικι, κατηρτίσθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, δὲν φαίνεται βέβαιον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυσκόλως θὰ ἐδικαιολογεῖτο τὸ ἑλλιπὲς τῶν πλείστων ἐπιγραφῶν, ἢ ἕπαρξις ὀμιλιῶν ἑλλιπῶν ἢ κολοβῶν (πρβλ. τοὺς ἀριθ. 1, 5, 14, 20, 27, 36, 41) καὶ ὁ σάλος περὶ τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν⁹¹. Βέβαιον φαίνεται μόνον ὅτι ὁ Νεκτάριος διετήρει τὰ σχέδια πολλῶν

⁹⁰) Σημειωτέον ὅτι περὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 21 τὸ μόνον ὄπερ γνωρίζομεν εἶναι, ἀντιθέτως, ὅτι δὲν ἔξεφωννήθη ἐν Ἱεροσολύμοις.

⁹¹) Καὶ αἱ ὀλίγα χρονολογημένα ὀμιλίας, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ παρατεθέντος καταλόγου αὐτῶν, δὲν φέρονται ἐν τῷ κώδικι κατὰ σειρὰν χρονολογίας· οὕτως αἱ ὑπ' ἀριθ. 13, 19, 25 καὶ 29 εἶναι μεταγενέστεραι τῶν 32, 34, 35 καὶ 37 (ἢ 13 ἐπίσης τῆς 19 καὶ 38 καὶ ἡ 29 τῆς 38 καὶ 43) ἢ 32 τῶν 34, 35 καὶ 37 καὶ αἱ 34 καὶ 35 τῆς 37. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει ἄμεσος χρονικὴ ἀκολουθία μεταξὺ τῶν ὑπ' ἀριθ. 18 καὶ 19 καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 35 καὶ 36 ὀμιλιῶν (τοῦναντίον ὁμως ὑφίσταται τοιαύτη μεταξὺ τῶν ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 8, ἴσως δὲ καὶ μεταξὺ τῶν ὑπ' ἀριθ. 1 - 6, 15 καὶ 16, 19 καὶ 20).

κατὰ καιροὺς συντεθεισῶν καὶ ἐκφωνηθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ ὁμιλιῶν, χάρις εἰς τὰ ὁποῖα διεσώθησαν αὐταί, ἢ τοῦλάχιστον σημαντικὸς ἀριθμὸς αὐτῶν, μέχρως ἡμῶν. Πιθανώτατα, ὡς ἐλέχθη καὶ ἐν ἀρχῇ, τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγωγῆς καὶ τῆς ἀντιγραφῆς αὐτῶν ἐν τῷ κώδικι ἔσχεν ὁ διάδοχος τοῦ Νεκταρίου Δοσίθεος Ἱεροσολύμων.

Ὅπως καὶ ἂν ἔγη τὸ πρῶμα, ἡ συλλογὴ αὕτη τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Νεκταρίου εἶναι ἀξία λόγου, παραμείνασα ὅμως ἀνέκδοτος καθ' ὀλοκληρίαν σχεδόν, δὲν ἐμελετήθη οὐδ' ἐξετιμήθη προσηκόντως μέχρι τοῦδε. Διὰ τοῦτο, διεξεληθόντες καὶ μελετήσαντες αὐτήν, σημειοῦμεν ἐν ταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀξίας τῆς.

Αἱ πλεῖστοι τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Νεκταρίου εἶναι διδασκαί εἰς Κυριακὰς ἢ ἑορτάς, ὀλίγαι δὲ ἔξεφωνήθησαν εἰς εἰδικὰς περιστάσεις, ἥτοι κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ ἰδίου ἐν Κωνσταντινουπόλει (ἀριθ. 32) ἢ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐν Ἱεροσολύμοις (ἀριθ. 29), εἰς ἀρραβῶνας (ἀριθ. 43), εἰς πένθη (ἀριθ. 30, 31) ἢ εἰς μνημόσυνα (ἀριθ. 38). Πλὴν τῆς ἐρμηνείας τοῦ Εὐαγγελίου, περιέχουν πολλάκις καὶ ἱστορικὰς εἰδήσεις ἀξιολόγους περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων τῆς ἐποχῆς (πρβλ. τοὺς ἀριθ. 19, 25, 35, 43 κ. ἄ.).

Ἐπὶ ἔποψιν ἐσωτερικῆς διαρθρώσεως καὶ τεχνικῆς, αἱ ὁμιλίαι φέρουν τὴν συνήθη τύπιν τῶν διδασκῶν τῆς ἐποχῆς. Ἀποτελοῦνται ἐκ προοιμίου βραχέος, κυρίου σώματος διαιρουμένου συνήθως εἰς δύο μεγάλα τμήματα, καὶ ἐπιλόγου ἐν τέλει. Ἡ εὐαγγελικὴ περικοπὴ τῆς ἡμέρας ἀναπτύσσεται καὶ ἐρμηνεύεται διεξοδικῶς, παράγραφος πρὸς παράγραφον, προβαλλομένων ἐκάστοτε διαφόρων ἐκ τοῦ κειμένου ἀνακυπνόντων ζητημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα δίδεται ἀκολούθως ἀπόκρισις κατὰ σειρὰν διὰ συκνῆς ἀναδρομῆς εἰς χωρία τῆς Γραφῆς ἢ εἰς διδασκαλίαν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας⁹², ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν πολυμαθεῖαν τοῦ συγγραφέως καὶ τὴν ἀρτίαν αὐτοῦ θεολογικὴν μόρφωσιν.

Εἰς τὰς δῆσεις τῆς Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καταφεύγει ὁ συγγραφεὺς πρὸς ἐξήγησιν τῶν πάντων, καὶ τῶν φυσικωτέρων ἀκόμη πραγμάτων. Καὶ πολλάκις μὲν ἄγεται εἰς ἐρμηνείας ὀρθὰς καὶ εὐστόχους παρατηρήσεις, οὐχὶ σπανίως ὅμως περιπίπτει εἰς παραδοξολογίας καὶ αὐτοσχεδιάζων διατυπῶνει ἀλληγορίας ἢ ἀσθενεῖς

⁹²) Ἐκ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρονται συνήθως ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τοῦ ὁποίου τὰς εἰς τοὺς Εὐαγγελιστὰς ἐρμηνείας εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Νεκτάριος (βλ. κώδικος σ. 90), ὁ Μέγας Βασίλειος (βλ. σ. 98 - 99), ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Ἰωάννης ὁ Δυμασκηνὸς (πρβλ. σ. 51, 61, 121 κ. ἄ.), ὁ Ἰουστίνος (σ. 90), ὁ Ὠριγένης, ὁ Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης κ. ἄ.

λογικῶς ἰσχυρισμούς⁹⁵. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι τι τὸ ἀσύνηθες παρὰ τοῖς θεραπεύουσι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ῥητορείας, οἷτινες χρησιμοποιοῦν συνήθως κατὰ κόρον τὴν λεγομένην ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῶς φιλοσοφίας δόγματα παρεισάγει ἐνιαχοῦ ὁ συγγραφεὺς⁹⁶, προδίδοντα καὶ τὴν πρὸς τὰ ἀρχαῖα κείμενα οἰκειότητα αὐτοῦ.

Ἡ γλῶσσα τῶν ὁμιλιῶν εἶναι ἢ κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα ἀπλουστέρα γραφομένη, περιέχουσα μὲν λέξεις τῆς δημόδους ὁμιλουμένης κατὰ πλειονότητα⁹⁵, ὧν πολλαὶ ἴδιαι τοῦ κρητικοῦ ιδιώματος, ὑπὸ τύπους ὁμῶς μᾶλλον ἢ ἤτιον ἀρχαίζοντας. Δὲν εἶναι δηλαδὴ διάφορος τῆς γλώσσης τῆς «Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας»⁹⁶. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ὕφος⁹⁷, τοῦτο εἶναι ὁμαλὸν καὶ λιτόν, παρὰ τινὰς ἐνίοτε πλατυσμούς. Εἰς τὰς διδασχὰς κυριαρχεῖ συνήθως ἡ ἀπερίττος ἐρμηνεία καὶ ἡ ἥρεμος διδασκαλία, ἣτις σπανίως παρῆχθωρεῖ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν ῥητορικὴν ἔξαρσιν: Ἀποστροφαί, ἀσύνδετα καὶ ἄλλα ῥητορικά σχήματα τοῦ λόγου δὲν ἀπαντῶνται πολὺ συχνά. Ὁ συγγραφεὺς, πέραν τῆς σαφηνείας καὶ τῆς ἀκριβολογίας, ἣν ὁμολογουμένως ἐπιτυγχάνει, δὲν φαίνεται νὰ καταβάλλῃ ἰδιαιτέραν τινὰ προσπάθειαν πρὸς δημι-

⁹⁵) Ἴδου παραδείγματα τινὰ: Ἐν σ. 29 - 30 (ἀριθ. 2) ὑποστηρίζεται ὅτι κατὰ τὴν σταύρωσιν τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ὡς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐν σ. 46 - 47 (ἀριθ. 4) παραλληλιζονται αἱ περιπέτειαι τοῦ Ἰωσήφ, υἱοῦ τοῦ Ἰακώβ, πρὸς τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ ἐν σ. 67 (ἀριθ. 5) λέγεται ὅτι ὁ Χριστὸς ἀναστὰς ἐνεφανίσθη εἰς γυναῖκας τὸ πρῶτον, διότι ἐκ τῆς γυναικὸς προέρχεται ἡ φθορὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, κ. ἄ. δ.

⁹⁶) Οὕτω π.χ. ἐν σ. 99 - 100 (ἀριθ. 7) καὶ 164 (ἀριθ. 13) ἀναφέρεται ἡ περὶ τριῶν διαφορῶν τῆς ψυχῆς (φυτικῆς, ζωικῆς καὶ λογικῆς) γνωστῆ ἀριστοτελικῆ θεωρία (βλ. Ἀριστοτέλους, Περὶ ψυχῆς, βιβλ. II, κεφ. 2 κ. ἐξ.), ἐν σ. 485 (ἀριθ. 42) ἡ ἀντίληψις καθ' ἣν ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πρώτη αἰτία τοῦ παντός, τὸ πρῶτον κινοῦν, ἣτις προφανῶς προέρχεται ἐπίσης ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους (Φυσικῆς ἀκροάσεως βιβλ. VIII, κεφ. 5) κ. ἄ. τ. Πάντως ὁ Νεκτάριος δὲν ἀφίσταται τῆς μεσαιωνικῆς ἀντιλήψεως, καθ' ἣν ἡ θεολογία ἴστανται ὑπεράνω τῆς φιλοσοφίας, πρβλ. ἀριθ. 13, σ. 163 - 165.

⁹⁷) Δείγματος χάριν σταχυολογοῦμεν λέξεις τινὰς γλωσσικῶς ἐνδιαφερούσας, οἷαι: ἀβάνης, ὁ (=συκοφάντης) σ. 73, ἀναλιγῶνω (ἐπὶ τηκομένου κηροῦ) σ. 20, ἀναμπαίζω (=ἐμπαίζω) σ. 61, 93, 120, βρονησιμός, ὁ σ. 414, καθημεροῦσιος σ. 135, μισρά, ἡ σ. 437, ναίσκε σ. 42, 45 (καὶ ναίσκε σ. 31), ὀρμάνι, τὸ (=ρουμάνι) σ. 204, ὄσκε σ. 35 (καὶ ὄσκε σ. 27, 28, 86), παντεχαίνω σ. 86, σκιανάδα, ἡ (=σκιὰ), σ. 68, τηράζω σ. 26, 34, χαῖμός, ὁ σ. 127 κ.τ.λ.

⁹⁸) Βλ. τὰ ὄψ' ἡμῶν γραφέντα εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Α' (1917), σ. 329.

⁹⁹) Δείγματα τοῦ ὕφους τῶν ὁμιλιῶν βλέπει τις εἰς τὰς τρεῖς ἐκδεδομένας ἐξ αὐτῶν (ἀριθ. 29, 32 καὶ 38), καθὼς καὶ εἰς τὰ ἐν τῇ προοίσει μελέτη παρατεθέντα ἀποσπάσματα (βλ. ἰδίᾳ τὰς σημειώσεις ὑπ' ἀριθ. 24, 29, 30, 40, 62, 63, 83, 85).

ουργίαν ἐντέχνου ῥητορικοῦ ὕφους. Τὸ ὕφος του ἀπέχει ἀκόμη πολὺ τοῦ καθ' ὑπερβολὴν περιτέχνου καὶ δι' ἀφθόνων λυρικῶν ἀνθῶν πεποικιλμένου ὕφους τοῦ Φραγκίσκου Σκούφου καὶ τοῦ Ἡλίου Μηνιάτη. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐμιμήθησαν τοὺς Ἱταλοὺς ἱεροκήρυκας τοῦ 17ου αἰῶνος τοὺς ἀποβλέποντας εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς «forma ornatata»⁸⁹, ἐνῶ ὁ ἀκραιφνῶς ὀρθόδοξος Νεκτάριος δὲν φαίνεται ὅτι ἔσχε γνωριμίαν, ἄμεσον τοῦλάχιστον, δυτικῶν προτύπων. Ἐν θελήσωμεν νὰ τὸν τοποθετήσωμεν, πρέπει νὰ τὸν ἐντάξωμεν εἰς τὴν σειρὰν τῆς παραδόσεως τῶν ὀρθοδόξων ἱεροκηρύκων τῆς Ἀνατολῆς⁹⁰, οἷοι οἱ ἐν Κρήτῃ διδάσκαλοί του Μελέτιος Μαρκῆς καὶ Μελέτιος Βλαστός, οἱ Κρητες Μελέτιος Πηγᾶς καὶ Μελέτιος Συρίγος κ. ἄ. Ἐν συμπεράσματι δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτη ἐξετασθεῖσα πολυσέλιδος, ἀλλὰ σχεδὸν ἡγνοημένη καὶ ἀνέκδοτος συλλογὴ ὁμιλιῶν τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων ἐπιτρέπει νὰ συγκαταλέγωμεν τοῦτον τοῦ λοιποῦ μεταξὺ τῶν ἀξιολογωτέρων ὀρθοδόξων ἱεροκηρύκων τοῦ 17ου αἰῶνος.

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

⁸⁹) Βλ. τὰ προσφάτως (καθ' ἡμετέραν ἀνακοίνωσιν) γραφέντα ὑπὸ Β α σ ι λ. Γ α τ ᾶ κ η, Σκούφος - Μηνιάτης - Βούλγαρις - Θεοτόκης (Βασικὴ Βιβλιοθήκη 8), Ἄετος Α.Ε., Ἀθῆναι, ἄ. ἔ. (=1953), σ. 14 - 15 καὶ 17 - 19.

⁹⁰) Ἡ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων πολεμικὴ δὲν λησιμονεῖται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου οὐδ' εἰς τὰς ὁμιλίας του. Οὕτως, εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 13 καὶ 45 ἐλέγχεται ἡ περὶ πουργατορίου δόξα τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας (βλ. κώδικος σ. 166 - 169 καὶ 522), ἀλλαγῆ δ' ἐπίσης καταφέρεται οὗτος κατὰ τῶν «Λουτεροκαλβίνων» (βλ. σ. 114, 127 καὶ 139).